

Eötvös Loránd Tudományegyetem  
Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar  
1097 Budapest Ecséri út 3.  
Gyógypedagógia MA

## A szociális cirkusz

A szociális cirkusz, mint a szociális képességek  
fejlesztésének módszere

Készítette:

Fekete-Nyíri Éva Mária

Témavezető:

dr. Szabó Ákosné

2018

# 1. Tartalomjegyzék

<b>1. Tartalomjegyzék.....</b>	<b>1</b>
<b>2. Bevezetés.....</b>	<b>3</b>
2.1 Témaválasztás.....	3
2.2. A dolgozat célja.....	4
<b>3. Elméleti bevezetés.....</b>	<b>6</b>
3.1 A szociális kompetencia fogalmi rendszere.....	6
3.2 A szociális kompetencia megjelenése a Nemzeti alaptantervben.....	7
3.3 A szociális kompetencia fejlődése.....	8
3.4. A szociális képességek.....	10
3.4.1. A proszocialitás képessége.....	11
3.4.2. Az együttműködési képesség.....	13
3.4.3. A versengési képesség.....	15
3.4.4. A vezetési képesség.....	17
<b>4. A kutatás tapasztalati háttere.....</b>	<b>20</b>
4.1 A szociális cirkusz.....	20
4.2. A szociális cirkusz története.....	21
4.3. A szociális cirkusz elméleti alapjai.....	24
4.3.1. A szociális cirkusz hatása az egyénre.....	24
4.3.2. A szociális cirkusz szerepe a társadalmi integrációban.....	27
<b>5. A kutatás bemutatása.....</b>	<b>29</b>
5.1. A kutatás célja.....	29
5.2. A szociális cirkusz Magyarországon.....	30
5.3. A Pince Ifjúsági Klub – kutatásom helyszíne.....	33
5.4. A kutatás módszerei.....	34
5.5. A vizsgálat körülményei.....	36
5.6. A kutatás résztvevői.....	37
5.7. Kutatási eredmények.....	38
5.7.1. A kutatásban résztvevő fiatalok demográfiai jellemzése.....	38

5.7.2. Az interjúk elemzése.....	40
5.7.2.1. A szociális cirkuszi foglalkozások motivációs tényezői a fiatalok körében.....	40
5.7.2.2. A szociális cirkuszi módszer hatása a szociális képeségek fejlődésére/ fejlesztésére.....	44
5.7.2.3. Kitekintés.....	51
<b>6. Összefoglalás.....</b>	<b>53</b>
<b>7. Irodalomjegyzék.....</b>	<b>57</b>
<b>8. Mellékletek.....</b>	<b>60</b>
8.1. Melléklet 1. ....	60
8.2. Melléklet 2.....	61
8.3. Melléklet 3.....	62
8.4. Melléklet 4.....	63

„*Lehet, hogy elfelejtik, mit mondtál nekik, de soha nem fogják elfelejteni,  
hogyan érezték magukat szavaidtól.*”

*Carl W. Buehner*

## 2. Bevezetés

### 2.1 Témaválasztás

Negyedik éve követem nyomon intézményünk tanulóin keresztül és egy ideje most már közvetlenül is - a *szociális cirkuszi programot*, ezen belül elsősorban a pesterzsébeti Pince Ifjúsági Klubban folyó munkát. Évekkel ezelőtt, amikor először hallottam erről a programról, az újdonság erejével hatott rám. Néhány gyermekkori emléken kívül, nem volt semmiféle jártasságom a cirkusz világban, magáról a módszerről pedig azelőtt nem is hallottam. Nem váratott sokat magára, hogy megtapasztaljam a tevékenység hatásának első jeleit a diákokon, melyek igen biztatóak voltak. Tanulásban akadályozott tanulóink körében akkor futótűzként terjedt a zsonglőrködés, a cirkusz varázsa, hívószó lett a mindennapi életükben. Önmagában már az is nagy dolog volt, hogy van egy olyan hozzáférhető tevékenység a közelben, ami ennyi diák figyelmét felkeltette. Vannak/voltak, akik rendszeresen résztvevői a foglalkozásoknak, akik évek óta kitartó szereplők, vannak átutazók és sokan iskolánkban, szünetekben, szabad foglalkozásokon próbálgatják képességeiket, vagy épp csodálattal nézik egyre ügyesedő társaikat.

Bizonyos idő elteltével az is jól látható volt, hogy a szociális cirkuszi program azon felül, hogy egy látványos újdonság és hasznos időtöltés, még nagyon sok más értékes dolgot is tartogat a résztvevők számára. Azoknál a tanulóknál, akik csatlakoztak a programhoz, számos területen – így pl. kommunikáció, szociális képességek, figyelmi funkciók, önértékelés, önszabályozás – tapasztaltunk jelentős mértékű fejlődést, viszonylag rövid időintervallum alatt. Ezek alapján fogalmazódott meg bennem, hogy szeretném a módszert minél jobban megismerni, alkalmazni, hosszabb távú együttműködést kialakítani, valamint a módszert más szakemberek számára ismertebbé, elérhetővé tenni. Ennek érdekében (is) számos eseményen, foglalkozáson, versenyen, fellépésen vettem részt az elmúlt években, valamint 2017 tavaszán magam is

elvégeztem a Magyar Zsonglőr Egyesület szervezésében a szociális cirkuszi alapképzést, ahol tanulóként saját élményekkel, tapasztalatokkal, új tudással gazdagodtam.

Témaválasztásomkor egyértelműen a szociális cirkuszra összpontosítottam. Választásom a szociális cirkusz – mint módszer – vizsgálata, hatása a szociális képességek fejlődésére, azon belül is a szociális érdekérvényesítésre, különös tekintettel a tanulásban akadályozott fiatalokra.

## 2.2. A dolgozat célja

Dolgozatomban a *szociális cirkuszt* szeretném bemutatni, kitérve annak külföldi hagyományaira, magyarországi működésére, módszertani sajátosságaira, hatásmechanizmusára. Fontosnak és szükségesnek tartom a módszer részletes bemutatását, mivel hazai szakirodalom és vizsgálódás ebben a témakörben igen kevés áll rendelkezésre. A szociális cirkusz módszere egy még kiaknázatlan, felfedezésre váró terület a pedagógia/gyógypedagógia számára is, így ehhez a tudásbővítéshez is szeretnék kutatásommal hozzájárulni. *Kutatásom célja, hogy bemutassam a szociális cirkusz főbb jellemzőit, és hogy információkat gyűjtssek arról, milyen szerepet játszik/játszhat a szociális cirkusz, mint projekt és módszer a tanulásban akadályozott fiatalok szociális képességeinek, azon belül is a szociális érdekérvényesítő képességek fejlődésében/fejlesztésében.*

*Kutatásomban a következő kérdésekre keresem a választ:*

*(1) A szociális cirkuszi foglalkozásokon részt vevő fiatalokat mi motiválja arra, hogy hosszabb távon is részt vegyenek a foglalkozásokon?*

*(2) Milyen változásokat érzékelnek saját magukon a fiatalok (kiemelten az érdekérvényesítő szociális képességek területén), amelyeket a szociális cirkuszi foglalkozásokkal hoznak összefüggésbe?*

*(3) A szociális cirkuszi programban részt vevő felnőttek – oktatók és az Ifjúsági Klub dolgozói – milyen tapasztalatokkal rendelkeznek a szociális cirkuszi foglalkozások - a programban részt vevő tanulásban akadályozott fiatalok szociális képességeire ezen belül az érdekérvényesítő képességekre gyakorolt hatásáról?*

Szakedolgozatomat a szociális kompetencia és a szociális képességek, azon belül kiemelten az érdekérvényesítő szociális képességek és a szociális kommunikáció rövid szakirodalmi bemutatásával kezdem, hiszen ez a témakör kutatásom alapja. Ismertetem a szociális cirkusz történetét, hagyományait, hatásait, céljait, azok megvalósulását a nemzetközi szakirodalom alapján. Ezt elsősorban dokumentumelemzéssel, irodalmi/szakirodalmi anyagokra támaszkodva foglalom össze, valamint az interjúk során nyert tapasztalatokra alapozva. Dolgozatom második felében a kutatásomhoz szorosan kapcsolódó magyarországi, és azon belül a pesterszébeti Pince Ifjúsági Klubban zajló szociális cirkuszi munkát mutatom be, annak szereplőit, működését. Ismertetem kutatásom módszereit, a megfigyelés, dokumentumelemzés, szakirodalmi anyagok elemzésének tapasztalatait, valamint az interjúk készítésének szempontjait, körülményeit, korlátait. Végül a kutatásom során kapott eredményeket elemzem, összegzem, valamint javaslatokat fogalmazok meg a téma további vizsgálódási területeire.

## 3. Elméleti bevezetés

### 3.1 A szociális kompetencia fogalmi rendszere

Szabó Ákosné és Szekeres Ágota (2013) A szociális képességek fejlesztésének módszertana című digitális tananyagában több meghatározás is található a szociális kompetenciára, melyek közül néhányat, pedagógiai relevanciájuk miatt is rendkívül fontosnak tartok :

„A szociális kompetencia olyan *képességek*, olyan *készségek* birtoklása, amelyek lehetővé teszik, hogy szociális kapcsolatainkban a kívánt hatást elő tudjuk idézni.” (Argyle, 1983, id. Zsolnai, 2003. 140. id. Szabó & Szekeres)

„A szociális kompetencia különböző szociális készségek együttes birtoklása. A szociális készségek azok a reakciók, amelyek képessé teszik az embert arra, hogy egy adott szociális interakción belül elérje kívánt célját, mégpedig oly módon, hogy az *szociálisan elfogadható legyen, és ne mások kárára történjék.*” (Tower és mtsai, 1978, idézi Zsolnai, 1995 id. Szabóné & Szekeres)

„A szociális kompetencia képessé tesz valakit megfelelő szociális viselkedések végrehajtására, így *elősegítve személyközi kapcsolatainak gazdagodását oly módon, hogy mások érdekét ez ne sértse.*” (Schneider, 1993, idézi Zsolnai, 1995 id. Szabó & Szekeres)”

Nagy József (2002) megállapítása szerint a szociális kompetencia funkciója az egyén szociális kölcsönhatásainak, környezetével való együttélésének hatékony és eredményes megvalósítása, szándékos vagy szándék nélküli önadaptációja, fejlődése, valamint szociális környezetének fejlesztése, alakítása. A szociális kompetencia az ember alapvető egzisztenciális funkciója. A szociális kompetencia egzisztenciális funkciója, az egyéni érdekek érvényesítése, az egyén környezetében lévő személyek, csoportok érdekeivel kölcsönhatásban valósul meg.

A bemutatott megközelítéseket összefoglalva a szociális kompetencia öröklött, valamint tanult elemek készletéből áll, amelyek alkalmazásával szociális kapcsolatainkban el tudjuk érni a kívánt hatást, lehetőleg anélkül, hogy ez másoknak kárt okozzon. Magában foglalja a személy attitűdjeit, készségeit, képességeit, érzelmeit, melyek hozzájárulnak a kiegyensúlyozott életvitelhez, és nagymértékben meghatározzák a különböző közösségekbe való beilleszkedést

valamint a személyközi kapcsolatok minőségét. A szociális kompetencia fejlődésében szerepet játszanak az egyén személyiségéből fakadó tényezők, az egyént körül ölelő család tulajdonságai, szokásrendszere, hagyományai, valamint meghatározó szerepe van az iskolai környezetnek, a kortárs csoportoknak is és az iskolán kívüli szabadidős tevékenységeknek egyaránt. Napjainkban egyre meghatározóbbá válik az intézményes környezet, hiszen a fiatalok, most már három éves kortól kötelezően idejük nagy részét óvodában, majd később az iskolában töltik. Ez minket, pedagógusokat, arra kell, hogy ösztönözzön, hogy a szociális kompetencia fejlődésében szerepet játszó tényezők fejlesztésére nagyobb hangsúlyt fektessünk, és hogy keressük diákjaink számára azokat az intézményen belüli és kívüli lehetőségeket, melyek a szociális kompetencia fejlődésében támogatóak lehetnek.

### **3.2. A szociális kompetencia megjelenése a Nemzeti alaptantervben**

A 2003-ban megjelent, a jelenleg érvényben lévő megelőző Nemzeti alaptantervben is kiemelt fejlesztési feladatként jelent meg az énkép és az önismeret fejlesztése, a megfelelő tanulási környezet kialakítása, a hon- és népismeret fontossága, nemzeti kultúránk megismerése, az európai azonosságtudat kialakítása, az egyetemes kultúrával való megismerkedés, a tanulók környezettudatosságra nevelése, az információs és kommunikációs kultúra megismerése és minél magasabb szintű alkalmazása. Az alapidokumentum nagy hangsúlyt helyez az eredményes tanulási technikák elsajátítására, a testi és lelki egészséggel kapcsolatos pozitív attitűdök kialakítására, a felnőtt élet szerepeire való felkészülésre, a döntési, lényegkiemelő, problémamegoldó képességek fejlesztésére, mint (Dancsó, 2005)

Kulcskompetenciaként jelenik meg a 2012-es Nemzeti alaptantervben a *Szociális és állampolgári kompetencia*, melynek egyik alappillére az a sokféle képességre épülő készség, hogy az ember különféle területeken képes hatékonyan kommunikálni, figyelembe tudja venni és megérti az eltérő nézőpontokat, beszélgetőpartnereiben bizalmat kelt, és empátiával fordul feléjük. Az attitűdök vonatkozásában fontos az együttműködés, a magabiztosság és az integritás, valamint a társadalmi-gazdasági fejlődés és az interkulturális kommunikáció iránti érdeklődés. Az attitűd fontos része az előítéletek leküzdése és az élet legkülönbözőbb területein



a kompromisszumra való törekvés. Rendkívül fontos a stressz és a frusztráció megfelelő kezelésének elsajátítása, valamint a változások iránti fogékonyság. (Nemzeti alaptanterv, 2012). „Annak ellenére, hogy a Nemzeti alaptanterv és a helyi pedagógiai programok is kiemelten kezelik a szociális kompetencia – a szociális ismeretek, képességek, készségek, motívumok rendszerének – fejlesztését, az iskolában nagyon sok esetben ez csak a pedagógiai tevékenység melléktermékeként jelenik meg. A feladat nem megfelelő iskolai ellátását bizonyítják a gyerekek körében növekvő számban megjelenő pszichés betegségek, devianciák, interperszonális problémák, melyek mindegyike visszavezethető a szociális kompetencia fejletlenségére is.” (Zsolnai 1999; Sheperd 2003 id. Kasik, 2006). Ezek alapján leszögezhetjük, hogy a szociális kompetencia fejlesztése egyéb kompetenciákat is átszövő, kiemelt feladatunk.

### **3.3. A szociális kompetencia fejlődése**

A szociális kompetencia fejlődése a személyes tulajdonságok, tehát az adottságok és képességek, az iskolán kívüli tudások és tapasztalatok, illetve az iskolai hatások eredőjeként, azok bonyolult viszonyrendszerében alakul. (Szabóné, 2012 id. Szabó & Szekeres 2013)

„Nagy József (1996) megközelítésében a szociális kompetencia a komponenskészlet gyarapodásával, az egyéni szociális értékrend proszocialitásának erősödésével, valamint a képességrendszer kreativitásának növekedésével fejlődik. Az egyén aktuális magatartása, viselkedése, cselekedete, tanult motívumai, szociális értékrendje lehet *antiszociális*, *aszociális*, *lojális*, *proszociális* vagy *altruista*. Az ember ugyan öröklötten szociális lény, viselkedését azonban az aktuális helyzet, a tanult értékrendje és képességrendszere határozza meg. Az egyéni szociális értékrend fejlődése két egymást erősítő folyamatként írható le, a proszocialitás dominanciájának növekedésével és hatókörének kiterjedésével.” (Szabadi, 2014 p. 152)

A gyermek elsőként a családi környezetben szocializálódik. Személyes adottságait, képességeit a családi szokások, viszonyrendszerek, hagyományok, a mindennapi életben adódó helyzetekre való reakciók, a családon belüli minták formálják, alakítják. A családon belüli interakciók alapján tanulja meg a viselkedési normákat, elvárásokat, szabályokat, a saját viselkedésére kapott reakciókból alkot képet magáról, így alakul énképe, önismerete. Számos vizsgálat szerint az egyik legfőbb befolyásoló tényező a szociális kompetencia fejlődésében a szülő-gyermek

kapcsolat minősége, ebből is a szerzők jelentős része az anya-gyermek kapcsolat fontosságát emeli ki. Meghatározó tényező a szülők szociális kompetenciája, hiszen saját „készségükkel” mutatnak példát a gyermeknek, valamint a nevelési elvek, szülői elvárások és maga a családi légkör is nagymértékben befolyásolják a folyamatot. A családi kör kiszélesedésével, valamint az intézményes vagy egyéb keretek között táguló világban, a gyermek az újonnan belépő személyek, szituációk által új mintákkal és reakciókkal ismerkedik meg. Ezeket az új ismereteket, tapasztalatokat veti össze az addigi értékekkel, tapasztalatokkal.

A család után az intézményes nevelésnek (óvoda, iskola) a legerősebb a befolyásoló szerepe a szociális kompetenciák fejlődésében. Így jól látható a pedagógusok és minden intézményi dolgozó felelőssége a gyermekek szociális fejlődését tekintve. A gyermek szociális viselkedésére hatással van az iskolai légkör, a felállított szabályrendszer, a különböző tanítási-tanulási technikák alkalmazása, és a kortárs csoportok minősége, az abban betöltött helyük, szerepük. (Németh, 2008)

A társak, akik a gyermeket körülveszik, nagymértékben hatással vannak a szociális viselkedésükre, szociális kompetenciájuk fejlődésre, társadalmi beilleszkedésükre. Már hat-hét éves korban tapasztalható, hogy a gyermekek érdeklődése a felnőttekről főként gyermektársai felé fordul. Ez természetes igénye, hiszen kortársaival együtt új világot fedezhet fel, hívogató élményekben lehet része. Növekszik a gyermek önállóság iránti igénye, elindul a családtól való eltávolodás. A kortárs csoport tagjaival megtapasztalhatja a gyermek azokat a kapcsolati formákat, amelyekben egyenrangú félként van jelen társaival. Ezekben a kapcsolatokban a kölcsönösségre helyeződik a hangsúly, a követendő példát már leginkább a társak adják. A kortárs csoport lehetőséget ad arra, hogy megtapasztalja a versengést, az együttműködést, hogy a csoportban, többféle szerepben is kipróbálhassa magát. A kortárs csoport önkéntes támaszt nyújt és a valahova tartozás érzésének megtapasztalására is lehetőséget ad.

### 3.4. A szociális képességek

Nagy József (2002 p. 231) a következőképpen határozza meg a szociális képesség fogalmát: „A szociális képességek alapszabályokat követve a szociális komponensek aktiválásával, modifikálásával, új komponensek létrehozásával valósítják meg szociális aktivitásunkat (működésünket, viselkedésünket). A szociális képességek a szociális aktivitás, kölcsönhatás szervezői, megvalósítói. Ezzel szemben a szociális készségek és minden más szociális komponens a szociális képességek eredményes működésének feltétele, eszköze csupán.” Nagy (2002) megállapítása szerint a szociális képességek rendszere egyszerű és komplex képességekből tevődik össze. Feltételezi, hogy a szociális készségek száma több száz is lehet, ezzel szemben a szociális képességrendszer alig féltucatnyi szociális képesség közreműködésével valósul meg.

Dolgozatom és kutatásom keretein belül – szakirodalmi ismereteim alapján – az érdekérvényesítő szociális képességekkel, azok fejlődésével és fejlesztési lehetőségeivel fogok behatóbban foglalkozni. Számos nemzetközi vizsgálat kimutatta (Johnson és Norem-Hebeisen, 1977; Fülöp, 2003; Fiske, 2006) hogy a Nagy József (2002) által szociális *érdekérvényesítő képességeknek* nevezett *együtműködési, segítősi, versengési és vezetési képességek* működése a belső kiegyensúlyozottság, a társadalmi együttélés és fejlődés szempontjából is alapvetően meghatározza mind a magánéleti, mind szakmai-tanulmányi élet sikerességét, valamint hosszú távon befolyásolja pszichés és fiziológiai egészség minőségét. (Kasik, 2008) Ezek alapján azt gondolom, e szociális képességek megfelelő fejlődésének biztosítása, szükség esetén célzott fejlesztése elengedhetetlen.

A következőkben bemutatom az említett szociális érdekérvényesítő képességek legfontosabb jellemzőit, amelyek tisztázása azért is fontos, mert a vizsgálatomban is ezekkel a fogalmakkal dolgozom.

### 3.4.1. A proszocialitás képessége

A proszocialitás segítő, mindeközben közösséget is szem előtt tartó viselkedés, magatartás. A proszociális képesség önmagában is megjelenhet, azonban fontos szerepet tölthet be az együttműködésben, a versengésben és a vezetési képességek megnyilvánulásaiban is. A proszociális képesség a *szükségesség* és a *lehetségesség* alapszabályai alapján aktiválja a szükséges komponenseket, így gyakorol hatást a viselkedésre. A segítő fél a segítség szükségességének különböző szempontjait futtatja le magában (a segítség valódi szükségessége, a segítségre szoruló fél szándékai, a segítségnyújtás elfogadása a segítségre szoruló fél részéről, a segítség elmaradásának lehetséges következményei) mielőtt döntést hoz, ami valamilyen viselkedésében nyilvánul meg. A segítségre szoruló fél szintén mérlegeli a számára nyújtott segítség vagy esetlegesen annak elmaradásának lehetséges következményeit, előnyeit, hátrányait, érzéseire gyakorolt hatását, tehát próbálja felmérni a szükségesség mértékét. A szükségesség megítélését nagymértékben befolyásolja a mérlegelő személy egyéni szociális értékrendje, szociális kompetenciájának fejlettségi szintje. A lehetőségesség tekintetében szintén mérlegel mindkét fél, különböző nézőpontok alapján. A segítő fél a maga szempontjából is tekint az aktuális helyzetre, így például, hogy számára milyen következményekkel járhat a segítség nyújtása, mennyire lehet megterhelő, képes-e egyáltalán a megfelelő segítség megadására és a segített fél is mérlegel, a tekintetben is, hogy a segítő fél képes-e a szükséges segítség megadására, elvárható-e tőle, mennyire terheli meg őt, okozhat-e a segítséget nyújtó félnek vagy környezetének ez valamiféle hátrányt, veszélyt. A lehetőségesség mérlegelését befolyásolják az aktuális helyzetben rejlő lehetőségek, eszközök mindkét fél számára, a segítő fél kompetenciája, valamint a várható következmények megítélése, az előzetes tapasztalatok fényében. (Nagy, 1998)

Szakemberek által bizonyított, hogy a kézzel fogható jutalmaknál, nyereségeknél (pl.: segítség viszonzása valamilyen formában) a belső jutalmak erőteljesebben motiválhatják az egyént. (Smith, Mackie, 2001). A proszociális viselkedés az *altruizmus* is, melynek célja egy másik egyén megsegítése, jutalmazás reménye nélkül, önzetlenül, melyet az empátia emberi képessége segít elő.

A segítő viselkedés kétféle magyarázatát Smith és Mackie (2001) a *negatív állapot-enyhítés* és az *empátia-altruizmus* modelljeivel szemléltetik. A *negatív-állapot enyhítése* elsősorban a segítő fél saját kellemetlen érzéseinek csökkentésén alapul, hiszen a legtöbb emberben rossz

érzéseket kelt mások szenvedésének látványa. Ez motivációként szolgálhat a segítségnyújtásra, vagy másik lehetőségként kínálkozik sok ember számára, az, ha egyszerűen nem vesz tudomást, „félrenéz”, amikor mások bajban vannak. Az *empátia-altruizmus* modellben inkább a személyes aggodalomra (a helyzet kiváltotta szorongás, félelem) és az empátiás érzésekre tevődik a hangsúly. A személy aggodalma motiválhatja őt arra, hogy segítséget nyújtson a bajba jutottnak, hiszen ezáltal saját negatív érzései is mérséklődhetnek, az empátiás aggodalom viszont kifejezetten arra irányul, hogy a segítségre szoruló személy szenvedései csökkenjenek. Az empátia a mások érzéseibe való „beleérzést”, az azokban való osztozást jelenti.

Oktatási intézményi keretek között a fiatalok proszociális képességének fejlődése attól is függ, hogy milyen mértékben és arányban sikerül a pedagógus részéről a közös munkát segítő együttműködésként, segítő vezetésként, egyszerűen segítő nevelésként megvalósítani. A pedagógus másik nagyon fontos feladata e tekintetben, hogy támogassa a tanulók egymást segítő viselkedését, iktasson be ehhez igazodó tevékenységeket, elvárásaiban fogalmazza meg és ismerje el a segítségnyújtás fontosságát, ha tudomására jut segítségnyújtás indokolatlan elmulasztása, arról visszajelzést adjon. Kutatások kimutatták, hogy a proszocialitás fejlődéséhez, a közvetlen jutalmazásnál sokkal inkább hozzájárulhat a megfelelő példamutatás, és a helyesnek tartott proszociális viselkedés dicsérete, érvekkkel való alátámasztása, a segítő személlyel közösen annak megfogalmazása, hogy ő milyen pozitív érzéseket élhet át egy-egy segítségnyújtás kapcsán. (Nagy, 2002)

Az oktatási intézmény feladatai közé tartozik annak a biztosítása, hogy a tanulók megfelelő életkorban elsajátíthassák a segítségnyújtás készségeit, ennek érdekében akár önkéntes munkában is részt vehessenek. Kiváló lehetőséget nyújt iskolai keretek között az élő vagy történelmi és irodalmi személyek segítő cselekedeteinek megismerése, azok elemzése, magyarázata. „A szükségletek megvilágításával, pontos megfogalmazásával, a segítőkész énkép erősítésével, az azonosulás és az empátia támogatásával, a segítségnyújtással kapcsolatos normák tanításával és aktiválásával, valamint a megosztás helyett a felelősség összpontosításával fejleszthetők a segítőkész viselkedésformák a társadalomban.” (Smith & Mackie, 2001, p. 699.)

Nemzeti alaptantervünk (2012) kiemeli a segítség szerepét a szociális képességekben is. A pályaaorientáció kapcsán külön említi a segítségnyújtással kapcsolatos magatartásformák megismerését és azok kezelését. Így ennek a tanulásban akadályozott gyermekek kapcsán is hangsúlyosan kell megjelennie.

### 3.4.2 Az együttműködési képesség

„Az együttműködési képesség a közös érdeket szolgáló viselkedés szervezője, amely önállóan vagy a vezetéssel, segítséssel összefonódva érvényesül.” (Nagy, 1998 p. 42)

Az együttműködési képesség a *hozzájárulás* és a *részesedés* alapszabálya alapján aktiválja a szükséges komponenseket és szervezi a viselkedést. Az együttműködés résztvevői a „jutalomból” részesülhetnek egyenlő arányban, vagy egyéni érdemek alapján megosztva is, de mindenképpen közös érdekük az adott cél elérése, a feladat sikeres megoldása. A proszociális képességek fejlesztése a nevelési folyamatokban automatikusan az együttműködési képességet is fejleszti, különösen, ha pedagógus rendszeresen használ olyan technikákat, mint a csoportmunka, valamint úgy szervezi a tanórai, iskolai és az iskolán kívüli tevékenységet, hogy a tanulóknak elegendő alkalmuk nyíljon a segítő együttműködést gyakorolni. Rendkívül fontos az együttműködési képesség szempontjából, hogy a pedagógusok elsajátítsanak kooperatív-tanulási technikákat és azokat rendszeresen alkalmazzák. A kooperatív tanulási technikák biztosítják, hogy az adott csoporton belül mindenki aktív résztvevő legyen. A vizsgálatok szerint ezek közül is a leghatékonyabb az a feladatmegosztás és csoportalkotás, ahol a tanulók kölcsönös függőségben vannak egymástól, így a csoport eredménye nem jöhet létre, csak akkor, ha minden csoporttag elvégzi eredményesen a rá eső feladatot, ami az egymás kiségitését is feltételezi. (Nagy, 1998) Általános helyzeteket tekintve, amennyiben a pedagógus jutalmaz egy együttműködő viselkedést, azzal befolyásolja annak a viselkedésnek a gyakoriságát, természetesen ez fordított esetben a büntetésre is igaz.

A külső hatásokon kívül a személyiség összetevői is nagymértékben befolyásolják, hogy egy egyén együttműködő, vagy inkább a versengést részesíti előnyben. „A sikerkeresés és a kudarckerülés motivációja egyszerre van jelen mindenkiben, csak az arányuk eltérő. A kudarckerülő gyermekeket általában külső kontroll jellemzi, ami azt jelenti, hogy az eseményeket külső erők hatásának tulajdonítják, így kevésbé képesek kontrollálni a körülöttük zajló eseményeket. Rájuk inkább a *debilizáló szorongás* jellemző. A belső kontrollal rendelkező személyek viszont úgy érzik, hogy ellenőrzést gyakorolnak környezetük felett, ők inkább *facilitáló szorongást* élnek át versenyhelyzetben. Mindezek miatt a versenyhelyzet az előbbi csoportnál rontja a teljesítményt, míg az utóbbinál növeli. Kísérletek bizonyították be, hogy amennyiben serdülőknek van tapasztalatuk kooperatív tevékenységek kapcsán, akkor

szívesebben is választják azokat.”(N. Kollár, 2002 id. Szabóné & Szekeres 2013). Kagan (2001) kutatásaiban azt tapasztalta, hogy a pozitív csoportdinamika a kezdetben félénk, vonakodó diákokat is részvételre készíti.(Szabóné & Szekeres 2013).

További fontos tényező lehet, az együttműködés kapcsán a csoport (pl.: osztály) kommunikációs rendszere. A nyitott csoportoknál minden fél egyenlő eséllyel juthat hozzá a szükséges információkhoz, míg a zárt csoportokban hierarchikus sorban terjednek az információk, tehát bizonyos „körök” hozzájuthatnak előbb, vagy olyan információkhoz is, amikhez mások nem. A csoporttagok közérzetére és ezáltal együttműködésére, ez nagymértékben hatással van. Osztályon belül például az ülésrend viszonylag rendszeres változtatása elősegítheti az egyenlő esélyeket az információkhoz való hozzájutásban. Battistich és munkatársai (1991) által az együttműködési képesség fejlesztésére kidolgozott programban a kooperatív tanulási módszerek alkalmazását, a tanulók felelősségérzetének fejlesztését, a segítségnyújtás támogatását, a szociális megértés elsajátítását és a proszociális magatartás értékeinek erősítését emeli ki. (Szabóné & Szekeres, 2013)

### 3.4.3 A versengési képesség

„A versengés eredeti célja és értelme az egyén és a csoport, illetve a faj túléléséhez szükséges javak, előnyök megszerzése, megtartása.” (Nagy, 1998, p. 45.)

A versengés az állatvilágban erősen szabályozott, mely szabályok genetikailag kódoltak és amennyiben a megszerzés, vagy megvédés teljesül, a versengés megszűnik. Az embereknél más a helyzet, mivel nincsenek a versengést öröklötten szabályozó mechanizmusok, a hajlam viszont jelentkezik arra, hogy érdekeit mások ellenére, vagy akár kárára is érvényesítse. A szabályozottság hiánya miatt tulajdonképpen a „bármit lehet a cél érdekében” elve lép életbe, ami nemegyszer antiszociális viselkedéshez vezet. A versengés alaptörvényeit, -*szabályozottság, esélyesség, arányos kockázat* -, mivel nem örökljük, az emberek csak a szocializációs folyamatokban sajátíthatják el. Ezekben a folyamatokban a cél a lojális, vagy még inkább a proszociális a versengési képesség elsajátítása, amikor a felek kölcsönösen ismert, elfogadott szabályt és az esélyességet külső kontroll nélkül is szigorúan betartják, és az esélytelenné vált ellenfelet hozzásegítik, hogy újra felvegye a versenyt, vagy befejezik a versengést. (Nagy, 1998)

A versengés a mindennapi élet része egy oktatási intézményben, a gyerekek számtalan dologért versenghetnek, jobb teljesítményért, dicséretért, figyelemért, népszerűségért, jobb jegyért, de akár művészi vagy fizikai képességeiket is próbára tehetik. „Így nagyon fontos kérdés lehet, hogy a versengés miként hat az egyes tanulók tanulási folyamatára; milyen jellemzői vannak azoknak a tanulóknak, akiknél ez jótékony hatású; és milyen jellemzőkkel írhatók le azok, akiknél inkább káros. Kiemelendő, hogy a versengés a társas, társadalmi élet velejárója, ezért fontos, hogy az iskola is tudja kezelni ezt és a vele járó érzelmi feszültségeket, illetve megtanítsa a versengés szabályait.” (Szabóné & Szekeres, 2013) A versengés és az együttműködés nem zárják ki egymást, létezhetnek párhuzamosan is, így egy tanuló bizonyos helyzetekben lehet versengő, más alkalmakkor, amikor a helyzet úgy kívánja, ugyanaz a tanuló kiválóan együttműködhet társaival.

Számos kutatás vizsgálta a versengő kapcsolatokat és folyamatokat, ezek alapján megkülönböztethetünk konstruktív és a destruktív versengést. Egy versengést akkor tekintünk konstruktívnak, ha a versengő felek nem egymást megsemmisíteni akaró ellenségek, hanem



tiszteletteljes és korrekt kapcsolatot alakítanak ki a szemben álló féllel, a legjobbat hozzák ki magukból és a másikból, nemcsak saját fejlődésüket, hanem a csoport fejlődését is hozzáadva a kapcsolathoz. Elengedhetetlen, hogy a versengő felek betartsák a versengés szabályait, hasonló esélyekkel induljanak, egységes értékelési szempontok alapján mérettessenek meg, és a résztvevők a feladatokra koncentráljanak, ne a másokkal szembeni felsőbbrendűségük bizonyítására. (Fülöp, 2009)

A pedagógusoknak, nevelőknek a versengési képesség kialakítása kapcsán fontos feladatuk, hogy minél több valódi versenyhelyzetet biztosítsanak a tanulók számára, hogy azok minél jobban begyakorolhassák a lojális, proszociális versengés szabályait. Erre kiválóan alkalmasak a játékos versenyek, sportversenyek, tanulmányi versenyek, kulturális szemlék, táncos vagy zenei vetélkedők. Ezekkel a tevékenységekkel tudják felkészíteni a pedagógusok a tanulókat a felnőttkori versenyhelyzetekre, a versengési szituációk megfelelő kezelésére, legyen szó egy munkahelyi pozícióért folytatott harcról, vagy akár a nagy Ő-ért folyó versengésről.

A versengő magatartást befolyásolhatják az eltérő képességek és személyiségjegyek is. A *mezőfüggő* egyének jobban figyelnek a társas környezetükre, önértékelésükben fontos szerepe van a körülöttük lévők véleményének, így általában ezek a tanulók versenyhelyzetben sokkal többet hoznak ki magukból. A *mezőfüggetleneket* kevésbé befolyásolja környezetük megítélése, így ezek a diákok jobban teljesítenek, ha saját belső érdeklődésük irányíthatja tevékenységüket. A tanulási nehézségekkel küzdő tanulók általában mezőfüggők, így a hozzájuk hasonló problémákkal küzdő gyermekekkel versengve jobb teljesítményt tudnának elérni. (Fülöp, 2002 id. Szabóné & Szekeres, 2013)

### 3.4.4. A vezetési képesség

„A vezetési képesség a vezető–vezetett kölcsönhatással megvalósuló viselkedés, tevékenység (vagyis a vezetés folyamatának) szervezője az aktuálisan szükséges komponensek aktiválásával, létrehozásával.” (Nagy, 1998, p. 42.)

A vezetési képesség a vezető és a vezetett képessége is, hiszen ezek egymást feltételezik. A mindennapi életben általában egy személy mindkét szerepben helyt kell, hogy álljon, mivel például a munkahelyén vezető beosztásban dolgozik, de lehetséges, hogy egy másik csoportos eseményen a vezetett szerepében, annak képességeivel kell működnie. A vezetés többféle lehet, így például demokratikus, vagy diktatórikus, más megközelítésben formális vagy informális. A vezetési képesség két fontos alapszabályt követ, ezek az *elfogadás* és a *megállapodás*. Az elfogadás az aktuális helyzetben a vezető részéről a jogaival való éleést jelenti a vezetettel szemben, míg a vezetett elfogadja a vezető vele kapcsolatos döntéseit, elvárásait, iránymutatásait. A megállapodás arra vonatkozik, hogy a vezetett személy tisztában van a felé irányuló elvárásokkal, azzal, hogy milyen feladatot és hogyan kell teljesítenie és azzal is, hogy ezért a vezetőtől milyen ellenszolgáltatásokra jogosult. Ezek az alaptörvények érvényesülnek az említett viszonyokban, azonban az, hogy milyen mértékben, hogyan módosulnak, az attól függ, hogy a vezetési képesség, milyen más szociális képességekkel fonódik össze. (Nagy, 1998)

Vezető pozícióba sokféleképpen kerülhet egy személy, megválaszthatják, megörökölheti, felkérhetik, kinevezhetik, tudatosan pályázhat, vagy akár spontán is kiválasztódhat az adott csoportban. Bármilyen formában is jut egy személy a vezetéshez, az biztos, hogy szerepe kulcsfontosságú, a csoport (cég, intézmény, osztály, diákcsoport, baráti közösség) működése szempontjából, hiszen a vezető és a csoporttagok kapcsolatának sajátosságai meghatározzák a csoport működését, kohézióját, légkörét. A csoport és a vezető együttműködésében a kommunikáció formái és minősége is további meghatározó tényező lehet. Vannak olyan helyzetek egy csoport életében, amikor az eredményesség szempontjából a feladatra koncentrálni kell, más esetekben pedig a társas- emocionális kommunikáció használata bizonyul megfelelőnek a vezető részéről. Ezt a vezetőnek kell mérlegelni és az adott szituációnak megfelelően váltogatni a készletből. Ebből is látható, hogy egy „jó” vezető egyik fő ismérve a

rugalmasság. A kommunikáció szempontjából, annak terjedési irányai és sebessége is fontos kritérium lehet. Smith és Mackie (2001) megállapítása szerint, az egyszerűbb feladatokban eredményesebbnek bizonyul, ha a kommunikációs háló centralizált (egy ember áll a középpontban), összetettebb feladatok esetében pedig hatékonyabbnak látják a decentralizált kommunikációt, ahol a csoporttagok mindegyike kommunikálhat egymással a feladat elvégzésének érdekében.

Nagy (1998) ötféle összetett vezető-vezetett viszonyt különböztet meg. Ezek közül, most hármat emelnék ki. A *diktatórikus vezetés*ben a vezetőnek módjában áll a vezetettet kényszeríteni, hogy úgy cselekedjen, ahogyan azt ő megkívánja. Ebből adódóan, ebben a viszonyban szembenállás, a vezetett részéről pedig többnyire negatív attitűdök alakulnak ki a vezetővel szemben. A negatív attitűdök a kényszer hatása alatt végzett tevékenység (például tanulás) pszichikus komponenseibe is beépülnek. Oktatási intézményekben, a diktatórikus nevelő-nevelt viszony agresszivitást, vagy, megalkuvó engedelmességet szül, mely szintén a feszültséget növeli. Mivel a negatív érzések a tevékenységgel kapcsolatos pszichikus komponensekbe is beépülnek, egy diktatórikus nevelő/pedagógus akár a tanított tantárggyal, az iskolával, vagy magával a tanulással szemben is ellenérzéseket válthat ki a tanulóban. Így világosan látható, hogy súlyos, sokszor visszafordíthatatlan károkat okozhat.

*Demokratikus vezetés* esetén a vezetés és az együttműködés kéz a kézben jár. A vezetés szabályai (elfogadás, megállapodás) összefonódnak az együttműködés szabályaival (a hozzájárulással és az arányos részesedéssel), így az elfogadás és a megállapodás önkéntes, a vezetett nemcsak a vizontszolgáltatás megszerzésében érdekelt, hanem hozzájárulásának eredményességében is. Ebben a szemléletben a legfontosabb érték a teljesítmény, ebből kifolyólag nincs tekintettel azokra, akik önhibájukon kívül (betegség, váratlan esemény) nem tudnak megfelelni az elvárásoknak, így azok nem is részesülnek a javakból. A pedagógus-diák viszonyban a pedagógusnak tekintettel kell lennie a diákok nehézségeire, problémáira ezért a demokratikus vezetési modellnek ki kell egészülnie a segítő (proszociális) magatartással. A segítő nevelő/pedagógus leginkább kívánatos képessége a *proszociális demokratikus vezetés* (irányítás), melyben a szolidaritás, azaz a kölcsönös segítségvállalás is nagy hangsúlyt kap. Ebben a képességben megnyilvánulnak a segítő nevelés alapszabályai és a demokratikus vezetés, valamint az együttműködés alapszabályai egymást támogatva érvényesülnek. Ez vezethet leginkább a nevelés, a tanulás eredményességéhez, ez lehet a proszociális életmód hatékony mintája. Tehát a nevelés feladata, hogy bármilyen is a csoporton belüli vezetési viszonyok jellege, abban a segítés, a gondoskodás, a proszocialitás domináljon.

Az osztályokban és az iskolán kívüli csoportokban spontán alakulnak ki vezető–vezetett viszonyok. Ezek a csoportosulások a tapasztalatlanság, a szocializálatlanság következtében nemegyszer antiszociális, vagy akár agresszív diktatúrává is alakulhatnak, ha nincsenek megfelelő minták, készségek, ismeretek, hiszen önmaguktól nem képesek demokratikus struktúrákká fejlődni. Ebből következően az oktatási intézmény és a pedagógus kiemelt feladata a proszociális demokratikus vezetés elsajátítása, gyakorlási feltételeinek megteremtése és folyamatos működtetése a spontán csoportosulások demokratikussá alakulásának segítségével, meghatározott funkciókat szolgáló formális vezető–vezetett kölcsönhatások létrehozásával, működtetésével, a vezető–vezetett viszony megfontolt váltásával. (Nagy, 1998) Az irodalom és a történelem gazdag mintával rendelkezik a témát illetően, azonban ezek feldolgozásához szükséges, hogy a tanulók a pedagógus irányítása mellett, közösen értelmezzék, hasonlítsák össze, és beszéljék meg a tapasztalataikat, hogy azok ténylegesen hozzájárulhassanak a tanulók vezetési képességének fejlődéséhez, ismereteinek gyarapodásához.

## 4. A kutatás tapasztalati háttere

### 4.1. A szociális cirkusz

Dolgozatomnak ebben a fejezetében a *szociális cirkusz* történetét, hagyományait, céljait, hatásait ismertetem, kiemelt figyelmet fordítva a szociális képességekre, azon belül is az érdekérvényesítés elemeire. A témát a fellelhető szakirodalmak, a kutatásomhoz készített interjúkból merített információk és saját tapasztalataim alapján járom körül. Az interjúkról a kutatásomról szóló fejezetben számolok be részletesen.

A szociális cirkusz ma még Magyarországon a szakemberek között is egy kevésbé ismert fogalom, azonban külföldön, számos helyen alkalmazzák figyelemreméltó eredménnyel. *A program fő jellemzője, hogy a cirkuszművészetekben való részvételt használja eszközként a társadalmi integráció előmozdítására és/vagy fejlesztési célokra.* Alkalmazási területei igen változatosak, Nyugat-Európában, de azon kívül is több földrészen, különböző hátrányos helyzetű célcsoportokkal foglalkoznak. Így Jemenben például menekültekkel, Németországban és Spanyolországban szellemi és/vagy testi fogyatékos gyerekekkel, Csehországban pszichiátriai betegekkel, Angliában és Olaszországban bevándorlókkal használják a programot, míg Brazíliában, Romániában és Olaszországban, utcagyerekek és börtönben lévők, valamint Németországban, drogfüggők és abúzus áldozatainak megsegítésére is alkalmazzák. Magyarországon főként hátrányos helyzetű gyerekekkel, serdülő roma csoportokkal és pszichiátriai betegekkel használják a módszert, valamint menekült gyerekek számára is tartanak foglalkozásokat. A szociális cirkuszi szervezetek világszerte sorra alakulnak az utóbbi években, míg a régebbiek mára több évtizedes szakmai tapasztalattal rendelkeznek, eredményeik pedig önmagukért beszélnek. (Szabó, 2015)

## 4.2. A szociális cirkusz története

A szociális cirkusz története szorosan összefügg az *új cirkusz* létrejöttével. Az új cirkusz bölcsője a hetvenes évek Franciaországa, innen terjedt el a műfaj az egész világban. Erre néhány bekezdéssel később, még visszatérek.

1995-ben jött létre a Cirque du Monde, a Cirque de Soleil óriási nemzetközi cirkuszbrand szociális cirkuszi részlege. A Cirque de Soleil éves bevételének 1%-át Cirque de Monde használhatja fel költségvetéseként, ebből a világ számos pontján tud felkarolni hátrányos helyzetű gyermekeknek és fiataloknak szóló szociális projekteket, és támogatni őket a szociális cirkusz eszközeivel. A Cirque du Monde nem csak különböző helyi kezdeményezéseket támogat, hanem a szociális cirkusz kutatása, illetve a felhalmozott tudás rendszerezése és nemzetközi terjesztése is feladatai közé tartoznak. Kutatásaik alapján óriási fejlődésről beszélhetünk, hiszen 1979-ben még csak 8 szervezet volt fellelhető világszerte, amely szociális cirkusszal foglalkozott, viszont 2014-re ezek száma már 502-re nőtt. Ez az 502 szervezet 70 országban több mint 200 000 hátrányos helyzetű fiatallal foglalkozik. A felmérés szerint a szervezetek 32%-a latin-amerikai, 36% európai, 17% észak amerikai, 7% óceániai, 5% afrikai és 4% ázsiai, és ebben nem szerepelnek azok a multidiszciplináris szervezetek, amelyek színház, tánc, vagy épp mozgásművészet fókusszal működnek, de munkájuknak legalább olyan szerves része a cirkusz. (Szabó, 2015) Magyarországon a Magyar Zsonglőr Egyesület és az Artemisszió Alapítvány foglalkozik tevékenyen a szociális cirkusszal hátrányos helyzetű fiatalok körében, Budapesten és néhány vidéki településen is, így például Sajókazán és Alsózsoltán.

Kiemelkedő helyen említeném a szociális cirkusz fejlődésének, szellemiségének kapcsán Latin-Amerika magas színvonalú szakmai tudását, hagyományait. Ennek egyik kiindulópontja a szociális segítést tekintve a *latin-amerikai kritikai pedagógiai mozgalom*. Az elnyomottak vagy más néven felszabadítás pedagógiájának nevezett mozgalom a hatvanas évek Brazíliájában született meg, Paolo Freire munkásságának köszönhetően, és azóta is nagy hatással van a segítő szakmára. Az irányzat a társadalom elnyomott csoportjainak felszabadítását, felemelését tűzi ki céljául, az elnyomó és elnyomott szembenállásának felszámolásával. Ehhez eszközként elsősorban az elnyomottak kritikai tudatra ébresztését emeli ki, hogy erőforrásaikat felismerjék, és azt a környezetük és a világ tudatos alakításában aktívan használják. (Tóth, 2016, id. Szabó 2015) Az irányzat arra is buzdít, hogy a tanár, mint motiváló személy legyen jelen az

oktatási/nevelési folyamatban, „az oktatásnak pedig az egyenlők közötti dialógikus viszonyon kell nyugodnia, ahol az emberek egymással és egymástól tanulnak, a világ közvetítése által.” (Freire, 2000 id. Szabó, 2017 p 9)

Másik fontos kiindulópont a szociális cirkusz fejlődésének szempontjából az *újcirкус* megjelenése Európában. Az újcirкусban, szemben a tradicionális cirkusz hagyományaival, a cirkuszművészek nem „csak” bemutatni akarják tudásukat a közönségnek, hanem azt meg is akarják osztani másokkal. Tanítani, tanulni, együtt játszani, gyakorolni, egyszóval nyitni a cirkuszon kívüli világra. Ennek következményeként a cirkusz világa elérhetővé válik más művészetekben (zene, tánc, színház), sportokban jártas szakemberek és a hétköznapi emberek számára is. Az újcirкус képviselői megosztják tudásukat, így a résztvevők, már nem az óriási bravúrokat keresik, hanem saját határaikat próbálgatják testileg és lelkileg. Az újcirкус világát így nem a titok és a misztikum határozza meg, hanem a nyitottság és az egymástól tanulás. Három fő célt tart szem előtt, ezek a *művészeti önkifejezés, a tanulás, fejlődés öröme* és a *szociális, fejlesztő célok*. Közös elem, hogy a technikai tudás ezek megvalósításának elsősorban nem célja, hanem eszköze. Szabó (2017) részletesen kifejti ezeket a célokat:

*A művészeti önkifejezés* vált sok esetben az újcirкус egyik fő céljává, legyen szó profikról, vagy hobbicirkuszosokról, hiszen erre az igény, minden emberben benne rejlik. A technikai tudás az önkifejezésnek nem a végeredménye, hanem egy eszköze. A művész kommunikál a közönséggel, a kommunikáció egyik formája a test mozgása, az adrenalinszint, ami a nézőben, és a fellépőben is a magasba szökik, másik eszköze a történet, illetve az előadói karakter, amit megjelenít. Az előadásnak narratív üzenete van, azonban ez nem univerzális üzenet, hanem egy valahol a néző és az előadó között létrejövő személyes jelentés.

*A tanulás, a fejlődés öröme* is az újcirкус célja, hogy tanuljunk a testünkről, a határainkról, a mozgásról, a kitartásról, a félelelről, az alkotásról, a kreativitásról, az együttműködésről, a szórakozásról, tehát önmagunkról és másokról. Ehhez sokféle eszközt használhatunk, és az újcirкус sokszínű világában mindenki megtalálhatja, ami számára a legjobban működő tanulási forma. E célból alakult ki a szabadidős cirkusz is, mint oktatási forma, amely egy hobbit kínál az érdeklődőknek.

*A szociális, tehát az integrációs és fejlesztő célok. Ahogy az újcirkusz kijött a porondról, egyre több ember kezdte gyakorolni a cirkuszi műfajokat, ezáltal feltűnővé vált annak fejlesztő hatása testileg és lelkileg, az egyénre és a közösség számára egyaránt. A cirkuszművész nyitottá vált a világra, és összetalálkozott a társadalmi egyenlőtlenségekkel, problémákkal. Ebből adódóan pedig amint közösséget vállalt a társadalom más rétegeivel, már felelősséggel is tartozott azért, hogy milyen jövőt hoznak létre önmaguknak és egymásnak. A világ alakításában pedig legfőbb eszköze a cirkusz maga.*

Európában számos szervezet alakult, vagy legalábbis valamilyen formában foglalkozik a szociális cirkusszal, a résztvevő szervezetek pedig különböző együttműködési formákat hoztak létre közös projektek kivitelezése, tapasztalataik megosztása, szakmai kiadványok, útmutatók készítése, valamint gyakorlati oktatások megvalósításának érdekében. Ezek közül nemzetközi szinten is kiemelkedő a Social Educircation és a Karvan hálózat professzionális munkája.



## 4.3. A szociális cirkusz elméleti alapjai

### 4.3.1. A szociális cirkusz hatása az egyénre

Reginald Bolton *Why circus works?* (2004) című doktori munkájában fektette le a szociális cirkusz elméleti alapjait, a világ számos pontján megvalósuló projektek tanulságai alapján. Ebben hat olyan területet nevez meg, amelyek meghatározóak a gyerekek és a fiatalok fejlődése, szocializációja során, ezek az *önismeret, kockázat, bizalom, képzelet, a munka és az öröm/szórakozás*. Bolton szerint a cirkuszi foglalkozások során ezen területek mind megkapják a szükséges figyelmet, ami a gyerekek fejlődésére pozitív hatást gyakorol, már meglévő sérülés esetén pedig korrigáló hatása lehet. Nézzük ezt a hat területet részletesebben.

Az *önismeret* fejlődése/fejlesztése kulcsfontosságú mindannyiunk számára, különös tekintettel a hátrányos helyzetű, vagy az általam is vizsgált tanulásban akadályozott fiatalok szempontjából. Rendkívül fontos, hogy minél több tapasztalathoz jussanak, azzal kapcsolatban, hogy mi mindenre képesek, mit tudnak elérni ők maguk. A cirkuszi foglalkozások alkalmával, számtalan élménnyel gazdagodhatnak, amikor megtapasztalják, hogy például, olyan trükköket is el tudnak sajátítani, ami addig elképzelhetetlennek tűnt számunkra. Ezzel összefüggésben ismerik meg saját fizikai és szellemi teljesítőképességüket, határaikat, tűrőképességüket, kitartásukat, nehézségeiket is, tehát azt is megtapasztalhatják, hogy miben kell fejlődniük. A fellépések, a sikerek és kudarok megélése, azok kezelésének megtanulása, a folyamatos együttműködés, az alkalmazkodás tanulása, szintén pozitív hatással lehet az *önismeret* fejlődésére is. A sikerélmények megtapasztalása növeli önbizalmukat, javítja önértékelésüket, ezek szintén olyan kulcspontok melyek, általánosságban, és a tanulásban akadályozott fiatalok körében különösképpen megsegítésre szorulnak. A rendszeresen egy közösségbe való járás a „valahová tartozás érzését” adja, mely sok gyerek számára hiányzik és serdülőkorban különösen nagy jelentősége van. Hiszen nem mindegy, hogy ebben az érzékeny időszakban egy fiatal milyen közösséghez csatlakozik és ez a tanulásban akadályozott fiatalokra kiemelten igaz. Eleve is kevés lehetőség van számukra, ahová szabadidős jelleggel járhatnak és ahol be is fogadják őket, de mivel a valahová tartozás érzésének megtapasztalása őket is ugyanúgy hajtja, sokszor emiatt kénytelenül szélsőséges, vagy kártékony csoportokhoz csatlakoznak.

A *kockázat* keresése a fiatalok körében teljesen általános és az egészséges személyiségfejlődés szempontjából kikerülhetetlen, hiszen a félelem és a veszély, annak megtapasztalása, a helyes reakciók megtanulása mindannyiunk számára fontos. Ennek kielégítő és biztonságos hátterét nyújthatja a cirkuszi foglalkozás, szemben az egyéb veszélykereső tevékenységekkel, mint például a droghasználat, vagy más kontrollálhatatlan, beláthatatlan következményekkel járó magatartásformák.

A *bizalom* létszükségletünk születésünktől fogva. Egy jó közösségben, ahol a társak megtanulnak egymásra figyelni, alkalmazkodni, megtanulják az egymásra utaltság érzését is, bízni egymásban, hiszen egy produktum (ebben az esetben egy cirkuszi előadás) létrehozásában ez elkerülhetetlen. A cirkuszi munkának egy másik kardinális pontja a bizalom szempontjából, az érintés. Az érintés a kapcsolódás, a bizalom, a kommunikáció fontos eszköze. A legtöbb gyakorlatnak ez valamilyen formában velejárója, játékos keretek között, feszengés nélkül, szinte észrevétlenül érintik meg egymást a fiatalok, vagy épp vannak ráutalva egymásra, ahol például egy akrobatikus gyakorlatban egymást tartják. Az emberek közötti érintések a bizalom és az érzelmi stabilitás alapkövei.

A *képzelet* és annak fejlődése/fejlesztése a szocializáció egyik kulcsfontosságú területe. „... a cirkusz a szocializációhoz szükséges egészséges fantáziatevékenységnek nyit teret, amikor egy cirkuszi előadás megalkotását teszi a gyerek kezébe. A cirkusz szimbolikus tere egy varázslattal átítatott tér, ami cirkuszi alkotófolyamatot az álmodozás, a képzelet és a kreativitás terévé teszi.” (Szabó, 2017 p. 5)

A *kitartó munka* elsajátítása korunkban igen nagy nehézséget jelent a fiatalok számára. Ennek elsajátításához meg kell tapasztalniuk, hogy a türelem, a kitartó munka, és annak eredménye is érték, ezt pedig a cirkuszi tanulási folyamat tökéletesen modellezi, hiszen a tapasztalatok azt mutatják, ha egy trükköt valaki kitartóan gyakorol, azt meg is fogja tanulni. Ha ez sikerül, annak pedig kézzel fogható eredménye van, amit a külvilág is elismert értéként tükröz vissza. A tanulásban akadályozott fiataloknál különösen fontos annak megtapasztalása, hogy ha megdolgozok valamiért, akkor azt meg tudom tanulni, hiszen nekik általában sokkal többet kell, hogy dolgozzanak egy-egy teljesítmény eléréséért, mint kortársaiknak.

A játék öröme/szórakozás/nevetés kulcspont, mindannyiunk számára elemi szükséglet, nem mellesleg maga a játék elősegíti az értelmi fejlődést, fontos szerepet játszik a szociális és érzelmi fejlődésben. A játék örömforrás kicsiknek és nagyoknak egyaránt, erős és kellemes érzelmi állapotot hoz létre az egyénben és a felhalmozott feszültségek levezetésében is fontos szerepet játszik.

Valamelyest más megközelítésből tekint Marinho Mota a szociális cirkuszra, a személyes fejlődésnél szélesebb körű hatásait is feltételezi a módszernek. Tanulmányában a szociális cirkuszi programok és a gyermekek emberi jogainak kapcsolatáról írt. Mota négy kategóriába sorolja a cirkusz jótékony hatásait:

*A személyiségre gyakorolt hatások*, így az önbizalom és az önértékelés fejlesztése, illetve fontos elemként jelenik meg a vidámság és a játék személyiségfejlesztő hatása is. *A fizikai hatások* között említi a testtudatosság, a testkép, a mozgáskoordináció, a mozgáskultúra és az izomzat fejlesztését, melyben a különféle mozgásformák egy kreatív és élményközpontú tevékenység részeként az agresszió csökkentésében is szerepet játszanak. Az együttműködés, a csapatmunka elengedhetetlen a közös cirkuszi játékban, legyen szó akár gyakorlásról, vagy fellépésről. A másik ember tiszteletben tartása, a sokszínűség értékelése, a türelem, a bizalom és kötődés alakulása rendkívül fontos része ezeknek, melyekre Mota *csoporthatásként* tekint. A cirkusz *univerzális értékekre* tanít, ide tartoznak például a szólásszabadság és a demokratikus, inkluzív gondolkodás. (Szabó, 2015)

E két a - szociális cirkuszt tekintve- alaplumból jól kirajzolódik, hogy a szociális cirkusz céljai között hangsúlyosan jelennek meg a szociális képességek és azok fejlesztése. Ezen belül az érdekérvényesítő képességek, így az *együttműködés* és annak fejlesztése a szociális cirkusz eszközei által mindkét szerző szemszögéből alapvető funkció és cél, ez a csoportmunka alapja. Az együttműködéshez szorosan kapcsolódik a bizalom, hiszen egy jó közösségben a társak megtanulnak egymásra figyelni, alkalmazkodni, megtanulják az egymásra utaltság érzését is, bízni egymásban, hiszen ha csak páros munkáról van szó, vagy akár egy közös fellépésről, annak kivitelezésében ez elengedhetetlen. Ahhoz, hogy közösen együttműködve egy cél érdekében munkálkodjanak a vezetési képességek fejlődésének is meg kell jelennie, hiszen a foglalkozásvezetők, vagy a nagyobbak, tapasztaltabbak segítik, vezetik a kisebbeket, ehhez méltóan türelmesnek is kell lenniük, a kisebbeknek, vagy kevésbé tapasztaltaknak meg kell tanulniuk ezt a "vezetést" elfogadni és az adott feltételekhez alkalmazkodni. A csoporthatásnak

szintén velejárója a proszociális magatartás kialakulása, fejlődése, hiszen egy közös produktum létrehozásában, csak egymást segítve, egymásra figyelve tudnak működni.

Az egészséges versengés szabályainak megtanulására a cirkuszi csoportmunkában és a különböző fellépések, versenyek keretében lehetőség van, de az elméletek alapján a versengés a legkevésbé támogatott szociális érdekérvényesítő képesség.

### **4.3.2. A szociális cirkusz szerepe a társadalmi integrációban**

Az előző részben elsősorban az egyén szempontjából közelítettem a szociális cirkuszhoz, azonban a programnak más hatásáról – így a társadalmi integrációban betöltött szerepéről – is szót kell ejtenem, még ha ez szorosan nem is tartozik vizsgálatom tárgyához.

A cirkuszi előadások, táborok, képzések lehetőséget nyújtanak a résztvevők számára, hogy más társadalmi csoportból jövő és/vagy más nehézségekkel küzdő társakkal ismerkedjenek meg, hogy együtt alkossanak, játszanak. A szociális cirkusz tulajdonképpen a találkozás és a párbeszéd lehetőségét nyújtja, valamint azt, hogy az előadások alakalmával olyan pozitív kontextusban és szerepben mutathatják meg magukat a fiatalok, melyre sokuknak más körülmények között ritkán, vagy nem is nyílik lehetőségük. A foglalkozásokon résztvevő, többnyire hátrányos helyzetű fiataloknak lehetősége nyílik, hogy a többségi csoportok tagjaival találkozzanak, megmutathassák magukat, új kapcsolatokat teremthessenek, ezáltal is elősegítve társadalmi elfogadásukat, beilleszkedésüket. Ennek ékes példája, amikor egy szociális cirkuszi csoport, hátrányos helyzetű, főként roma származású fiataljai mennek el például egy budapesti középiskolába workshopot tartani az ottani diákok részére. Jól látható, hogy ezek a találkozások, szerepvállalások/szerepváltások olyan új helyzetet teremtenek mindkét résztvevő fél számára, melytől sok pozitív és új élménnyel gazdagodhatnak, érzékenyebben, megértőbben tekinthetnek egymásra, „mindkét fél” megtapasztalhatja a különbözőség értékeit. Természetesen ennek hatásai az egyén számára, saját pozitív önértékelése, énképe alakulásában is fontos szerepet játszanak. (Szabó, 2015)

A veszélyeztetett fiatalok számára, csakúgy, mint más csoportok részére a szociális cirkusz módszere hatékony eszköz lehet, mind a személyes, mind a társadalmi fejlődés szempontjából. A projektek során lehetőség nyílik arra, hogy a bizonytalanság érzését a remény váltsa fel, és

hogy a résztvevők aktív szerepet vállaljanak saját közösségük jobbításában. Úgy nyújt segítséget a résztvevőknek, hogy közben folyamatosan szem előtt és tiszteletben tartja személyiségüket, egyéni képességeiket, szükségleteiket. A foglalkozások vezetőinek, személyiségüknek kulcsfontosságú szerepe van, hiszen ők teremtenek kapcsolatot a résztvevők számára a cirkuszművészet és a mindennapi élet között. Ők inspirálják a résztvevő fiatalokat, segítenek helyreállítani önbizalmukat és abban is segítséget adnak, hogy a fiatalok megtudjanak bízni másokban. Így lesznek tulajdonképpen a „cirkusz leckéi, az élet leckéi.”(Lafortune & Bouchard, 2011)

Az integrációval kapcsolatosan még egy nagy hagyományokkal rendelkező németországi kezdeményezésről szeretnék röviden beszámolni. Nem mellékesen a kutatásomban részt vevő oktatók közül ketten is jártak itt gyakorlaton, mi több, egyikükre az ott töltött 10 hónap olyan nagy hatással volt, hogy az interjú során ezt nevezte meg szakmai kiindulópontjának. Kassel városban van egy Zirkutópia elnevezésű alapítvány, melynek keretein belül már lassan 20 éve tartanak cirkuszi foglalkozásokat integrált csoportok részére, ezen belül fogyatékos és ép gyerekekkel dolgoznak együtt minden csoportban „válogatás” nélkül, a sérülés jellegétől, vagy fokától függetlenül. Az alapítvány filozófiája az, hogy egyedül az a fontos, hogy a fiatal mit tud, miben tud kiteljesedni a cirkusz igen széles palettájáról válogatva és azt illesztik be közösen a csoport programjába, vagy épp egy-egy előadásba. Vannak egyéni és csoportos munkaformák is, így a lassabban haladóknak is lehetőségük van önálló gyakorlásra. A gyerekek – fogyatékosok és épek – közösen élhetik át a cirkuszi foglalkozások örömét, sikereket és kudarcokat, tapasztalatokat szerezhetnek saját magukról, egymásról, a csoportról, a világ sokszínűségéről és megtapasztalhatják annak értékeit is. Elsajátíthatják ezáltal az integráció (vagy inkább az inklúzió) alapértékeit, ezeket a tapasztalatokat pedig életük során számtalan helyzetben felhasználhatják a későbbiekben.

## **5. A kutatás bemutatása**

Kutatási beszámolómban ismertetem dolgozatom célját, ezután a magyarországi szociális cirkuszi tevékenységről írok, hiszen ez már közvetlenül vizsgálatomhoz kapcsolódik, mivel annak résztvevői – ha különböző módokon is – mindannyian ehhez a közösséghez tartoznak. Majd ismertetem kutatásom szempontjait, kérdéseit. Ezután bemutatom kutatásom helyszínét, módszereit, körülményeit, valamint a kutatási tapasztalataimat. Végül összegezem az interjúkból nyert információkat és tapasztalatokat kutatási kérdéseim mentén, valamint javaslatokat fogalmazok meg a téma további vizsgálódási területeire.

### **5.1. A kutatás célja**

Kutatásomban arra törekszem, hogy feltárjam a szociális cirkusz főbb jellemzőit, és hogy információkat gyűjtsék arról, milyen szerepet játszik/játszhat a szociális cirkusz, mint projekt és módszer a tanulásban akadályozott fiatalok szociális képességeinek, azon belül is a szociális érdekérvényesítő képességek fejlődésében/fejlesztésében.

Ehhez szükséges volt a szociális cirkusz történetéről, céljairól, módszereiről, hatásairól mélyebb ismereteket szerezni, melyekről dolgozatom előző fejezetében be is számoltam. Mivel sokak számára ismeretlen terepen mozgunk, szükségesnek és hasznosnak gondolom, hogy amennyire egy szakdolgozat terjedelme megengedi, részletesen írjak ezekről, szeretnék ezáltal egyfajta tudásbővítéshez is hozzájárulni.

Dolgozatom egy saját vizsgálaton alapuló empirikus jellegű (eset)tanulmány, melyben a Magyar Zsonglőr Egyesület oktatói által a foglalkozásokra járó fiatalokkal végzett munkát, annak hatásait vizsgálom, különös tekintettel a szociális képességek fejlődésére/fejlesztésére, azon belül is az érdekérvényesítő képességekre. Ehhez kapcsolódóan fogalmaztam meg kutatásom kérdéseit is, melyeket az 1.2. fejezetben már ismertettem

## 5.2. A szociális cirkusz Magyarországon

Magyarországon a szociális cirkusz viszonylag új keletű fogalom. A szociális cirkusz pedagógiáját a Magyar Zsonglőr Egyesület honosította meg hazánkban. Jelenleg is ők és az Artemisszió alapítvány foglalkozik aktívan a szociális cirkuszi munkával. A Magyar Zsonglőr Egyesületet 18 évvel ezelőtt néhány társával együtt Gallyas Veronika alapította, aki jelenleg is az egyesület elnöke és maga is tapasztalt szociális cirkuszi szakember. Az Egyesület eredendően azzal a céllal jött létre, hogy a hobbyzsonglőrök számára lehetőséget biztosítsanak és azt terjesszék hazánkban. Tevékenységük azóta kibővült és az Egyesület számos más tevékenysége mellett, mint a művészeti és oktatási tevékenységek, klubok működtetése, óraadás, kiemelt feladatának tekinti a szociális cirkuszt. Az Egyesületen belül a szociális cirkuszi tevékenységek közé tartozik a szociális cirkuszi munka házon belül és külső helyszíneken különböző hátrányos helyzetű és speciális csoportokkal, előadások, bemutatók, workshopok szervezése, lebonyolítása, például művelődési házakban, iskolákban, menhelyeken, gyermekotthonokban. A gyakorlati, módszertani képzések (pl.: 20 órás alapképzés) szervezése, indítása főként a szociális, egészségügyi és oktatási szektorban dolgozók részére is kiemelt feladataik közé tartoznak. Annak érdekében, hogy segítsék az információáramlást, internetes felületeket is létrehoztak, amelyeken folyamatosan jelennek meg friss információk, tanulmányok, beszámolók, a magyarországi és nemzetközi zsonglőr programokról, találkozókról, ide kerülnek fel a médiában megjelenő cikkek is. A Magyar Zsonglőr Egyesület a <https://zsonglor.wixsite.com/mzse> weboldalon érhető el. Itt az egyéb foglalkozások mellett (melyek szintén nagyon hasznosak és érdekesek) már találunk a szociális cirkuszról egy terjedelmesebb külön kiemelt részt, valamint létrehoztak egy önálló elérhetőséget is, ez a <https://acirkuszmindenkie.wordpress.com/>, ami a Cirkusz Mindenkié nevet viseli, ez egyben a Magyar Zsonglőr Egyesület szociális cirkuszi akciócsoportjának elnevezése is, amire később még visszatérek. Ezek mellett jelen vannak a Facebookon is több oldallal, véleményem szerint nagyon jól kihasználják az internet adta lehetőségeket, hogy minél több érdeklődő emberhez szóljanak, ma már a fiatalokhoz ezen a vonalon lehet a leghatékonyabban eljutni. Létrehoztak egy eszközparkot is, ahonnan az egyesület tagjai zsonglőrlátásokat kölcsönözhetnek, akár egyszerre 40-50 fő részére is, ezzel is támogatva a csoportos játékokat, az eseti és rendszeres közösségi programokat.

2016-ban nyitotta meg kapuit Budapesten az Inspirál Cirkuszközpont, mely saját megfogalmazásukban egy „nyitott közösségi tér kreatív mozgást keresők számára”. Több mint 300 négyzetméteren három nagy terem ad helyet zsonglőrködés és más cirkuszi formák, valamint ezekhez kapcsolódó művészeti ágak gyakorlására, tanítására, alkotó munkára. Az egyesület dolgozói és önkéntesei számos programot szerveznek ide a legkülönbözőbb témákban. Havi rendszerességgel helyet kapnak itt a szociális cirkuszi munkával összefüggésben szervezett szakmai fórumok, ahol a foglalkozás vezetők vagy bármilyen egyéb módon a témához kapcsolódó szakemberek megoszthatják egymással tapasztalataikat, élményeiket. Ezen kívül a külföldi gyakorlatról hazatért munkatársak tapasztalataik alapján workshopokat tartanak, ahol átadhatják a megszerzett tudást, új technikákat, jógyakorlatokat is megoszthatnak egymással, valamint a szociális cirkuszi munkacsoportok fiatal tagjainak is rendszeres fellépési lehetőséget biztosítanak különböző események keretében.

Az Artemisszió Alapítvány a Zsonglőr Egyesület mellett a másik szociális cirkuszi háttérrel rendelkező szervezet, mely céljaiban is egyértelműen megfogalmazza, azon dolgoznak, hogy Magyarországon együttműködő, szolidáris társadalom jöjjön létre, ahol a hátránnyal indulók is esélyt kaphatnak, a sokszínűség és a kulturális sokféleség pedig érték legyen. További céljaik közt szerepel a különböző kulturális, etnikai és társadalmi csoportok közötti párbeszéd és közeledés erősítése, a kölcsönös megértés elősegítése, a hátrányos helyzetű csoportok társadalmi integrációjának támogatása. Számos egyéni és csoportos programot, ifjúsági tábort, képzéseket, műhelyfoglalkozást szerveznek. Nagy figyelmet fordítanak a korai iskolaelhagyást megelőző projektekre is. Módszereikre pedig főként a nem-formális, élményalapú, kreatív eszközök jellemzőek, ebben kiemelkedő helyet tölt be a szociális cirkusz. Az egyesületen belül 2012-ben indult egy szociális cirkuszi akciócsoport, A Cirkusz Mindenkié néven, mely az addigi projektek tapasztalatait egyesítve, tudásukat összegezve végzi, szervezi, kutatja, oktatja a szociális cirkuszi munkát, melyhez együttműködő partnerük a Social Educircation biztosítja a fejlődési, továbbképzési lehetőséget nemzetközi szinten több csoportot összefogva. „A téma szakemberei jellemzően vagy olyan zsonglőrök, akrobaták, bohócok és kötél-táncosok, akik ráéreztek a cirkusz világának integráló, fejlesztő és megtartó hatására – mind az egyén, mind a közösség szintjén; vagy olyan szociális szakemberek, tanárok, akik innovatív módszereket keresve a cirkuszban találták meg az eszközt a kívánt változásoknak az előmozdítására. Ez a két tudás – a cirkuszművészi és a szociális szakemberé – a szociális



cirkusz fejlődése során összeforrt, és mára létrehozta az alapját ennek fiatal és folyamatosan bővülő diszciplinának.” (Szabó, 2015)

A Magyar Zsonglőr Egyesület szervezésében, heti, havi rendszerességgel tartottak és tartanak főként Budapesten és néhány vidéki helyszínen, szociális cirkuszi foglalkozásokat. 2013-tól éveken át a Borsod megyei Alsózsoltán és Sajókazán a Dr. Ámbedkar Gimnáziummal együttműködve több egy napos és hetes tábort is szerveztek a helybeli halmozottan hátrányos helyzetű, főként roma származású fiatalokkal, akikkel több előadáson is felléptek. Budapesten a Hős utcában és környékén élő gyerekekkel a Kontúr Egyesület felkérésére szerveztek zsonglőrfoglalkozásokat, a IX. kerületi H52 Ifjúsági irodában is számos izgalmas foglalkozáson vehettek részt a gyerekek a szociális cirkusz munkatársainak közreműködésével. 2013-tól a Norvég Alap támogatásával a Heim Pál Kórház Gyermekek- és Serdülő Pszichiátriai osztályán is rendszeres cirkuszi foglalkozásokon vehettek részt a kivizsgálás, vagy kezelés okán ott tartózkodó fiatalok, kezdetben változó, majd állandó csoportokkal. A fiatalok a szociális cirkuszi munkát egy nagyszerű előadással zárták, a munkafolyamatról pedig részletes tanulmány is készült Csűrös Dóra pszichológus jóvoltából, mely a madridi Complutense Egyetem (<http://revistas.ucm.es/index.php/ARTE/article/view/51696/47939>) művészetterápiás lapjában is megjelent, valamint Pszichocirkusz elnevezéssel egy tartalmas és tanulságos beszámolót is találhatunk róla az interneten.

Pesterzsébeten a Pince Ifjúsági Klubban évek óta tartanak szociális cirkuszi foglalkozásokat a helybeli fiatalok részére, mivel ez egyben kutatásom helyszíne, ezért erről részletesen fogok beszámolni.

### **5.3. A Pince Ifjúsági Klub – kutatásom helyszíne**

Pesterzsébet Önkormányzatának Humán Szolgáltatások Intézménye működteti a Pince Ifjúsági Klubot immár tíz éve, többször változó helyszínen, melynek célja, hogy teret biztosítson igényes szabadidős programok lebonyolításához és megéléséhez általánosságban 10 és 18 év közötti fiatalok számára. Korábban, 2005-től, mint Pince Ifjúsági Információs és Tanácsadó Központ tevékenykedtek. A Klubban védett körülmények között tudnak a fiatalok zenélni, kézműveskedni, zsonglörködni, olvasni, a szolgáltatások közé tartozik még a csocsó, pingpong, főzés, zenehallgatás, ingyenes számítógép, valamint kártya és társasjátékok használata, szükség esetén pedig a tanuláshoz is segítséget nyújtanak. Fontos feladatuk továbbá segítséget nyújtani pályaválasztással vagy az életvitelben bekövetkező nehézségek esetén. A Klub korábbi főmunkatársa szerint (hét évig volt a klub dolgozója), egyik fő céljuk, hogy teret nyújtsanak olyan fiataloknak is, akik akár több intézményből is kimaradtak, vagy legalábbis veszélyeztetettek ebből a szempontból, emiatt nincs megfelelő közösségük, ahol a szabadidejüket eltölthetnék, ezt az űrt is próbálják betölteni. A munkatársak bizalommal és szeretettel fordulnak a fiatalok felé, ők úgy érzik ez az, amiért elsősorban betérnek hozzájuk, a bizalom pedig így hamarosan kölesönössé válik. Az Ifjúsági Klub munkatársai általában különböző szociális, vagy pedagógiai területekről érkeznek, szociális munkások, szociálpedagógusok, volt kulturális antropológus, jelenleg pedig egy gyógypedagógus is részt vesz a munkában. Melléjük, alkalom adtán szegődnek még más szakemberek is, például pszichológusok, akik egy-egy téma feldolgozásában segítenek a fiataloknak. Jelenleg három szakember dolgozik folyamatosan különböző időbeosztásban a fiatalokért, heti négy napon délután kettő és hat óra között.

A Klubba járó fiatalok nagyrészt hátrányos helyzetűek, többnyire nehéz körülmények között élő roma családokból érkeznek, így számunkra rendkívül fontos, hiánypótló, a kerületben pedig egyedülálló a klub tevékenysége. Az elmúlt évek alatt számos diákunk (iskolánk tanulásban akadályozott tanulói) fordult meg ezen a helyen, a legkülönbözőbb foglalkozásokon, de mindegyik közül a legkedveltebb a zsonglőr foglalkozás. A szociális cirkuszi oktatók hetente egyszer (többnyire szerdai napokon) érkeznek, hogy két órás foglalkozást tartsanak a gyerekeknek. 2014 január óta működik ez a program, bár változó csoporttagokkal, de töretlen érdeklődéssel. A csoport Kaj Zhas (merre mész?) Cirkusz néven szokott fellépni.

## 5.4. A kutatás módszerei

Kutatásomban a szakirodalmi elemzés, a megfigyelés és az interjú technikáit alkalmaztam. Tanítványaim, vagy intézményünk tanulói/volt tanulói a vizsgálatban részt vevő fiatalok, akiket nem „csak” megfigyelni volt alkalmam a szociális cirkuszi munkában, hanem folyamatosan nyomon követhettem fejlődésüket is, és számtalan, a témával szorosan összefüggő beszélgetést is folytattam velük. Igyekszem mindig jó viszonyt ápolni a tanítványaimmal, szívesen hallgatom meg őket, legyen szó bármilyen témáról. A szociális cirkusz és az ahhoz kapcsolódó foglalkozások, eszközök, programok, fellépések a mindennapi témáink közé tartoznak. A fiatalok mindig szívesen mesélnek a legfrissebb megtanult trükkökről, az előző heti fellépésről, vagy akár nehézségeikről is.

A részletes szakirodalmi elemzés a tudásbővítésen túl azért is volt szükséges, mert a megszerzett elméleti ismeretek birtokában tudom a tapasztaltakból leszűrni azt, hogy az elmélet és a megvalósuló gyakorlat milyen viszonyban állnak egymással, ezek alapján tudom véleményemet is megfogalmazni.

A témában általam feldolgozott, a szakdolgozatban is szereplő tanulmányokon, kutatásokon belül többnyire az interjú és a megfigyelés technikáit alkalmazzák, de előfordulnak kérdőíves vizsgálatok is. Én az egyéni interjút alkalmaztam, amely kvalitatív kutatási módszer, azaz nem számszerű eredményeket szolgáltat, hanem a célcsoportom gondolkodásmódját segít mélyebben megérteni, valamint kisebb elemszámú mintán is jól felhasználható, elemezhető, érvényes eredményeket ad. (Sztárayné, 2011) Lényege a minőségi jellemzés, melyben nem ragaszkodtam a kérdések sorrendjéhez (az írásban válaszolóktól sem kértem ezt), tehát a félig strukturált interjút módszerét követtem. Az interjú kérdéseit magam állítottam össze, melyből három változatot készítettem. Egy kérdéssort írtam a foglalkozást vezető, szociális cirkuszi szakemberek részére (1. melléklet), egyet a foglalkozásokon részt vevő fiatalok részére (2. melléklet), egyet pedig a Klub munkatársai részére (3. melléklet). Természetesen vannak átfedések a kérdések között, de mivel mindhárom célcsoport más szemszögből tekint a szociális cirkuszra, az eltérő kérdéseknek szerepük van. A feltett kérdéseket úgy fogalmaztam meg, hogy azok nyitottak, átalakíthatóak, átfogalmazhatóak legyenek, sorrendjük rugalmas, így ez a beszélgetés folyamatában szabadon alakulhatott. Az interjúk segítségével az alanyok saját

tapasztalataira, élményeire, érzéseire, szubjektív véleményére voltam kíváncsi, kutatási kérdéseim megválaszolásához ilyen jellegű információkra volt szükségem. (Sztárayné, 2011)

Az interjúk kérdései mellé természetesen készítettem egy beleegyező nyilatkozatot (4. melléklet), melynek aláírásával a kutatásban részt vevők (kiskorúak esetében a szülő is) nyilatkoztak arról, hogy a kutatásban önként vesznek részt, hogy annak céljáról megfelelő tájékoztatást kaptak, hogy tudomásul veszik, hogy az interjúról hangfelvétel készül. Egyben biztosítottam őket arról is, hogy személyes adataikat bizalmasan kezelem, ezek a dolgozatban és a későbbiekben sem kerülnek felhasználásra, vagy kiadásra. Ennek érdekében a dolgozat további részében a következő megnevezéseket fogom használni: „foglalkozásvezető”(a szociális cirkuszi foglalkozások vezetői), „fiatal” (a szociális cirkuszi foglalkozásokra járó tanulásban akadályozott fiatalok) és „munkatárs” (a Pince Ifjúsági Klub egy jelenlegi és egy hosszú éveken át volt dolgozója). Az interjúkról hangfelvétel készült, három interjút pedig írásban juttattak el hozzám.

Kutatásom nem reprezentatív, hiszen kis elemszámú mintán végeztem, csak egy csoportban, így eredményei csak a konkrét mintára érvényesek.

## 5.5. A vizsgálat körülményei

Eredeti terveim szerint az interjút minden „alannyal” személyesen szerettem volna elkészíteni, azonban egészségi állapotom közbe szőtt, ami miatt több héten keresztül el kellett halasztanom az interjúk felvételét, így végül amellet döntöttem, hogy a még hiányzó interjúkat a technika segítségével, a lehetőségekhez mérten fogom elkészíteni. Ez azt jelentette, hogy három interjút még sikerült személyes találkozón elkészítenem, azonban a továbbiakban ezeket többségében a közösségi médián keresztül oldottuk meg élőszóban, vagy ahol erre sem volt mód különböző okokból, írásban adták meg válaszaikat a kutatásban résztvevők. Itt szeretném minden résztvevőnek megköszönni azt, hogy kivétel nélkül maximális segítőkészségről tanúbizonyságot adva alkalmazkodtak az új helyzethez és megtiszteltek azzal, hogy aktív társaim voltak ebben a munkafolyamatban. Valamint azt is szeretném elmondani, hogy az a segítőkészség, amit a fiatalok részéről tapasztaltam, mind szakmailag, mind emberileg megerősítő volt számomra. Minden fiatal, foglalkozásvezető és munkatárs őszinte lelkesedéssel vetette bele magát a kérdések megválaszolásába, láthatóan szívesen és részletesen osztották meg velem gondolataikat. Így a kezdeti nehézségek után, a kutatómunkát „cirkuszhoz méltóan varázslatossá” tették számomra.

## 5.6. A kutatás résztvevői

A vizsgálatba bevont személyeket tudatosan válogattam, témámnak és kutatási kérdéseimnek megfelelően. Kutatásomban hat tanulásban akadályozott fiatallal, három foglalkozásvezetővel és két munkatárssal készítettem interjút, valamint munkájukat hosszú évek óta figyelem és nyomon követem, ezen belül számos tartalmas beszélgetésen, információcserén vagyunk túl. Tehát a vizsgálatban összesen 11 személy vett részt.

A fiatalok, akikkel interjút készítettem 10 és 19 éves kor közöttiek, hárman jelenleg is intézményünk tanulói (10, 10 és 12 évesek), hárman pedig volt diákjaink. A három volt diákunk közül, egyikőjük 17 éves, jelenleg dolgozik, egy másik volt tanulónk már 18 éves, jelenleg szakiskolába jár és mellette dolgozik, harmadik interjúalanyom 19 éves és jelenleg külföldön önkéntes munkát végez a szociális cirkuszon keresztül.

A vizsgálatomban részt vevő foglalkozásvezetők között eredeti végzettségük szerint van kulturális antropológus, kommunikációs szakember és jógamester. Ebből is jól látható, milyen sokféle érdeklődési kör talált egy közös pontra: a szociális cirkuszra. Mindannyian hozzák magukkal a szociális cirkuszi munkába a saját területükről, szakmai tudásukat, érdeklődési körüket, jógyakorlataikat, amellett, hogy a Magyar Zsonglőr Egyesület munkatársaként szociális cirkuszi tréner végzettséggel rendelkeznek és hosszú évek tudása, tapasztalata, számos gyakorlati és elméleti továbbképzés anyagából merítenek.

A Pince Ifjúsági Klub munkatársai közül egyik interjúalanyom gyógypedagógus, ő közel egy éve a Klub munkatársa, aktív résztvevője a szociális cirkuszi foglalkozásoknak. Másik interjúalanyom a munkatársak közül kulturális antropológus, jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia keretein belül végez kutatásokat, Ő hét évet töltött el a Pince Ifjúsági Klub munkatársaként, ezalatt aktívan is részt vett a szociális cirkuszi foglalkozásokban, valamint az ezzel összefüggő szervezésben, fiatalok kísérésében a fellépésekre, programokra.

## **5.7. Kutatási eredmények**

Ebben a részben kutatásom eredményeiről fogok beszámolni, elemezve az interjúkérdésekre kapott válaszokat és megfigyelésem tapasztalatait. A válaszokat több interjú kérdés válasza alapján összegezve (a csoportosítás módszerét követve) a dolgozatban feltett kérdéseim alapján csoportosítva elemzem, ahol kerestem a többször előforduló közös jellemzőket, valamint a nagyon eltérő elemeket is. Ezeket kondenzációs technikával, saját szavaimmal foglalom össze, azokra reflektálok, valamint a résztvevőktől származó idézetekkel is kiegészítem. Törekedtem arra, hogy az interjúk válaszait, a fiatalok kontra foglalkozásvezetők és munkatársak véleményei alapján ahol ez érdekes lehet, összehasonlítsam egymással is. Végül összefoglalom a kutatás legfőbb szempontjait, eredményeit, tanulságait és további kutatási témakörökre teszek javaslatot.

### **5.7.1. A kutatásban résztvevő fiatalok demográfiai jellemzése**

A kutatásban résztvevő fiatalok demográfiai adatait áttekintve, elmondható, hogy mindannyian valamilyen formában veszélyeztetettek, vagy akár több szempontból is. Alapvetően a tanulásban akadályozottság már önmagában is nehézség számukra, mind az érvényesülés, a továbbtanulás, a későbbi munkavállalás, az önálló életvezetés szempontjából. A fiatalok kislétszámú osztályokban, szegregált intézményi formában tanulnak/tanultak, ami bizonyos szempontból előny számukra, hiszen olyan odafigyelést, megsegítést kaphatnak, amire máshol nagy valószínűséggel nem lenne lehetőségük. Más szempontból ez óriási hátrány is, hiszen a többségtől még inkább eltávolodnak ezzel. Sokszor azt tapasztaljuk, hogy „hímestojásként”, figyelő, féltő, óvó környezetben nevelgetett tanítványaink – akik nálunk megállják helyüket – kilépve a „nagybetűs életbe” szörnyen ijesztőnek és barátságtalannak látják új környezetüket, nehezen igazodnak el ebben a világban és a későbbiekben már sokkal kevesebb támogatást is kapnak, amit pedig nagyon igényelnének. Természetesen igyekszünk őket felkészíteni, amennyire kereteink ezt megengedik, például minél több olyan programot szervezni, ahol máshonnan érkező fiatalokkal találkozhatnak, de ez nyilvánvalóan nem elég.

Más szempontból, a családi környezetüket tekintve, egy fiatal kivételével mindenki nehéz szociális körülmények közül való. Többnyire kicsi, akár nem is teljesen komfortos lakásokban élnek sokadmagukkal, a szülők közül többen munkanélküliek, vagy alkalmi munkából teremtik elő az alapvető létfenntartáshoz szükséges anyagiakat. A szülők iskolai végzettsége minden fiataalt tekintve alacsony, többnyire alapfokú (8 osztály) végzettséggel sem rendelkeznek, különféle okoknál fogva és van olyan fiatal is, akinek egyik szülője korábban szintén a mi szegregált intézményünk tanulója volt. Ezekhez a nehézségekhez hozzájárul a fiatalok többségének roma származása, mely szintén veszélyeztető tényező lehet, különösen az egyéb hátrányok/nehézségek figyelembe vételével. Ez utóbbi tényezőre most nem térnék ki részletesebben, mivel kutatási témám szempontjából nem releváns.

Tehát a fiatalok demográfiai adataiból egyértelműen leszűrhető, hogy mindannyian hátrányos helyzetűek, akár halmozottan is, így a szociális cirkusz célcsoportjához illeszkednek. A Pince Ifjúsági Klubba és azon belül a szociális cirkuszi foglalkozásokra hozzájuk sok szempontból hasonló fiatalok járnak, azzal az alapvető különbséggel, hogy társaik nem tanulásban akadályozottak, többségi intézményekben tanulnak/tanultak, vagy jelenleg már dolgoznak. Közülük sajnálatosan elég sok a korai iskolaelhagyó, akikkel komoly küzdelmet vívnak a munkatársak, hogy jobb belátásra bírják őket.

A fiatalok közül két személy, már a kezdetektől fogva, azaz több mint négy éve jár a szociális cirkuszi foglalkozásokra (kisebb megszakításokkal), két fiatal három éve, ketten pedig (koruknál fogva) valamivel több, mint egy éve rendszeres résztvevők. Elmondásuk szerint mindannyian járnak a Pince ifjúsági Klub más programjaira is, van, aki rendszeresen, tematizált program nélkül is, van olyan, aki csak alkalmanként. A fiataloknál előfordul, hogy egy ideig kihagyják a cirkuszi foglalkozásokat, többféle okokból kifolyólag, azonban az látható, hogy előbb-utóbb visszatérnek. Azt figyeltem meg, hogy aki épp aktuálisan nem jár a foglalkozásokra, vagy nem rendszeresen, annak is a gondolataiban mindig benne van a cirkusz, érdeklődik társaitól, vagy korábbi történeteket mesél fellépésekről, utazásokról, vagy egyszer csak megjelenik az iskolában egy saját eszközzel és játszik vele. Tehát azt veszem észre, ha épp fizikálisan nincsenek jelen, más módokon akkor is odatartozónak érzik/nevezik magukat.



## **5.7.2. Az interjúk elemzése**

A válaszokat több interjúkérdés válaszai alapján összegezve a dolgozatban feltett kérdéseim alapján csoportosítva elemzem, ahol kerestem a többször előforduló közös jellemzőket, valamint a nagyon eltérő elemeket is. A kapott válaszokat főként sűrítve, saját szavaimmal foglalom össze és az eredeti szövegekből is idézek. Egy fiatal van, aki részben írásban tudta csak megválaszolni a kérdéseket, itt az eredeti szövegrészleteket fogom közölni, helyesírási javítás nélkül.

### **5.7.2.1. A szociális cirkuszi foglalkozások motivációs tényezői a fiatalok körben**

Az interjú kérdések segítségével kísérletet tettem arra, hogy választ kapjak a következő kérdésre, mely egyben első kutatási kérdésem is és a következőképpen fogalmaztam meg: (1) A szociális cirkuszi foglalkozásokon részt vevő fiatalokat mi motiválja, hogy hosszabb távon is részt vegyenek foglalkozásokon?

Ezt a kérdést azért is tartom nagyon fontosnak, mert az a tapasztalatom, hogy fiataljaink sokféle sportba, vagy egyéb szabadidős tevékenységbe belefognak, de jellemzően az első rosszabb nap, vagy esetleges kudarcélmény után már nem folytatják azt. Nehéz megtalálni náluk azt a motiváló erőt, ami miatt kitartóbban vennének részt egy-egy foglalkozásban, pedig ez nagyon fontos lenne, akár a pedagógiai munkában is.

Kérdéseimre igen részletes válaszokhoz jutottam, melyek sok szempontból különböznek. Van, akinek a jó társaság, van, akinek az eszközök, vagy épp a fellépések, utazások jelentik a motivációt, a fiatalok körében azonban egy dolog közös, mindannyian megnevezték motivációjukként a foglalkozásvezetők kedvességét. Elmondásuk szerint ez számukra rendkívül fontos. Azt gondolom, ennek két oka is lehet, egyrészt ezeknek a fiataloknak ritkán van részük kedvességben, ezért nagy kincs a számukra, másrészt a foglalkozásvezetők személyisége meglátásom szerint is az átlagosnál pozitívabb, kedvességük, türelmük szinte

végtelennek tűnik. Ez a mai világban olyan érték, ami azt hiszem bármelyik gyerek (és felnőtt) számára hiánypótló.

Az interjúban rákérdeztem, hogy emlékeznek-e ki, hogyan került kapcsolatba a szociális cirkuszi programmal, emlékeznek-e az első találkozásra a foglalkozásvezetőkkel és a szociális cirkuszi csoporttal. Számomra meglepő módon, minden fiatal emlékezett, még ha ez több évvel ezelőtt is történt. A foglalkozásvezetők kedvessége itt is jól láthatóan megjelenik minden válaszában.

*„X-ék (munkatárs) mondtak hogy jonek a zsonglotok es mi vartuk oket !!! ok dolog meg tecet de legjoban A Dianolo nyerte ela tecesem de mindegyik dolog erdekelt, erdekese valatak a Kozos jfoglalkozasok es a Tarsaság tecet Es fel ketete a figylmemet a DIABOLO, hat nagyon aranyosak, ketdvesek voltak, jol fogadtak vagyis ugy latam.”(fiatal)*

*„Egy osztálytársammal összebarátkoztam és Ő hívott, hogy menjek le vele. Az első alkalommal sokan voltak, a foglalkozásvezetők mindig jól viszonyultak mindenkihez, folyamatosan dicsérettek, örömmel fogadtak, kedvesen, a többiek akkor voltak normálisabbak, amikor zsonglőrfoglalkozás volt, megpróbáltak viszonyulni a helyzethez, körülbelül 8-an voltak a csoportban..... a foglalkozást vezetőik olyan jól viszonyultak az emberekhez, már akkor eldöntöttem, hogy nekem ez lesz a hobbim, rögtön megvolt, hogy ez jó, bejön és tetszik!” (fiatal)*

*„a nagy tesóm vitt oda először, én is mondtam neki, hogy én is szeretnék ide járni, mert megtetszett a labda, jó volt minden az első alkalommal, volt ott egy nagyobb ember és az mutatta, hogy tud zsonglőrködni, de nem felnőtt volt, hanem diák, innét a suliból....megmutatta a buzogányt a labdát, de a labda az nagyon jó volt és akkor Ő is tanított engem, meg a többi nagy is..kedvesen fogadtak a X (foglalkozásvezetők)-ék, jó a társaság”(fiatal)*

Az idézetekből jól érzékelhető, hogy a foglalkozásvezetőket is és magát a cirkuszi foglalkozást is nagyon pozitívan értékelik a fiatalok. Az egyik fő motiváció számukra a foglalkozásvezetők személyisége.

*„X (munkatárs) a legszimpatikusabb, ő intézte nekem ezt az utat is, nagyon megbízható, voltam vele párszor már dolgozni is, amikor hazamentem, akkor is találkoztunk, megbeszéltünk mindent, kicsit ilyen példakép is, segítőkésznek látom, pozitívna, nem csak magára gondol, ritka....” (fiatal)*

*„X (foglalkozásvezető) példamutató, jószívű, oda figyel mindenkire, bárki elesik, odamegy, segít neki, szeretnék olyan jószívű lenni, mint ő” (fiatal)*

*„szerintem neki is tetszik nagyon, voltunk vele Pécsen is, a gyerekek tanulnak, gyakorolnak, ez örömet okoz neki, elmondhatok neki mindent és ő mond valamit, hogy mit szabad akkor csinálnom...” (fiatal )*

Minden idézetben és egyébként a fiatal válaszadóknál összességében, a megválasztott szavakban és az előadásmódban, stílusban is érezhető a lelkesedés, örömmel meséltek az első találkozásról, ami ha ennyi év távlatából visszatekintve ilyen pozitív és eleven élményként él bennük, nyilvánvalóan mély nyomokat hagyott. Elképzelésem szerint, amikor egy ideig valamilyen okból nem járnak a foglalkozásokra, vagy egyszerűen csak egy rosszabb napjuk van, és kell némi motiváció, hogy elinduljanak, akkor ezek az emlékek (és nyilván más, hasonlóan erős nyomok) sokat segítenek nekik a döntésben. A kedvesség, a jó társaság, az hogy a pusztán jelenlétükkel örömet szerezhetnek mások számára óriási motiváció rövid és hosszútávon is.

*„hárman vannak, vagyis négyen, jóóó, kedvesek, az igazat megmondják..... jónak látom őket, ha nem csinállok semmit ,vagy valami bajom van, rögtön megkérdezik, hogy mi a bajom, nagyon figyelmesek, elvárják, hogy csináljam amit kell, de nem szigorúak, kedvesek...de csinálom, mert tetszik..dicsérnek, hogy ügyes vagyok, pacsit adnak és örülnek nekem, ha nem dolgozom, akkor sem szidnak meg.”*

A fiataloknál láthatóan nagy szerepet játszik az új, számukra előzőleg teljesen ismeretlen eszközökkel való találkozás. Válaszaikból azt szűröm le, hogy mindenkinél már elég korai időszakban kialakult egy preferált eszköz, ami nagyon megfogta, azonban szívesen próbálnak ki más eszközöket is. Azt látom, hogy az az eszköz legtöbbjük számára a leginkább kedvelt, amelyen először sikert értek el és annak a technikáját fejlesztgetik tovább. Ez azért nem mindenkire jellemző, mert van olyan fiatal is, aki sokáig leginkább diabolózott, mostanra pedig teljesen áttért a labdára, amiből már egyszerre ötöt is dobál. A foglalkozásvezetők tudatosan úgy tervezik a foglalkozásokat, hogy lehetőség szerint előbb-utóbb mindenki hozzájuthasson minden eszközhöz, legyen módja kipróbálni minden fiatalnak, de megfigyeléseim alapján azt mondhatom, nem erőltetik egyik eszköz használatát sem.

Ugyanezt a lelkesedét érzékeltem a foglalkozásvezetőknél, munkatársaknál is, amikor korai emlékeket idéztünk, valamint a fiatalok motivációját tekintve az ő szemszögükből itt már megjelennek új elemek is: a „siker”, a „közösséghez tartozás” mint fontos tényezők.

*„....Utána kezdődött a Pince és az a francia úttal bezárólag egy akkora élmény és siker volt, hogy mindenképp folytatni akartuk X-el (foglalkozásvezető) és folytattuk, egy ideig önkéntesként, .....Így is tettünk és nagy örömeinkre megkaptunk és azóta is ők finanszírozzák a programot, amiért nagyon hálásak vagyunk.” (foglalkozásvezető)*

*„A kisebbek között pedig azért vonzó, mert ez egy eszköz ahhoz, hogy egy közösséghez tartozhassanak, illetve egy kitörési lehetőséget jelent nekik, hisz többször visszük be őket a "városba" előadásokra, programokra, ahol, mint kiderült, sokan életükben még alig jártak. Itt megismerkedhetnek olyan felnőttekkel, akik új ingereket jelentenek számukra. Az előadásokra készülés cél ad a tevékenységüknek, amit úgy látok, hogy ritkán élnek meg. ....Fontos, hogy a végén sikerélményt kapnak, ez nagyon nagy motiváló erő, hisz az iskolában sokszor kudarcot vallott gyerekek, már egy önbizalomkárosodással állnak az életük elején.” (munkatárs)*

A foglalkozásvezetők tisztában vannak saját személyiségük vonásaival, tudatosan használják pozitív oldalait. A jó önismeretnek meg is van a gyümölcse.

*„Nagyon pozitívak vagyunk, én szerintem különösen nagyon sokat dicsérem őket, a legbénább dologra se mondom azt hogy jaj de béna vagy, hanem oké ezt még gyakorolni kell, de jól csinálod!” (foglalkozásvezető)*

*„Természetesen vannak határok, és azokat ismerik a gyerekek, ha valaki ezt átlépi, akkor nem maradhat, de nagyon fontos reflektálni, hogy ez ezért meg azért történt és mi ebbe a te szereped, te döntéssed. De ha legközelebb jön, én ugyanúgy örülök neki és pozitívan állok hozzá, mert hiszek abban, hogy itt, velünk jó lesz neki.”(foglalkozásvezető)*

## 5.7.2.2. A szociális cirkuszi módszer hatása a szociális képességek fejlődésére/fejlesztésére

Dolgozatomban két olyan kutatási kérdést (2,3) fogalmaztam meg, melyekben, a szociális cirkuszi foglalkozások hatására, szerepére kérdezek rá a szociális képességek, ezen belül is az érdekérvényesítő szociális képességek fejlődésnek/fejlesztésének tekintetében. Ez a téma egyben dolgozatom központi kérdése is, hiszen célként a szociális cirkusz főbb jellemzőinek feltérképezésén túl a szociális képességekre (érdekérvényesítő képességekre) gyakorolt hatásainak vizsgálatát állapítottam meg az adott csoporton belül. A fiataloknak, foglalkozásvezetőknek és a munkatársaknak is több ilyen kérdést tettem fel az interjúk során, melyekkel a következő kérdésekre kerestem a választ:

(2) Milyen változásokat érzékelnek saját magukon a fiatalok (kiemelten az érdekérvényesítő szociális képességek területén), amelyeket a szociális cirkuszi foglalkozásokkal hoznak összefüggésbe?

(3) A szociális cirkuszi programban részt vevő felnőttek – oktatók és az Ifjúsági Klub dolgozói – milyen tapasztalatokkal rendelkeznek a szociális cirkuszi foglalkozásoknak a szociális képességekre, ezen belül az érdekérvényesítő képességekre gyakorolt hatásával kapcsolatban a programban részt vevő tanulásban akadályozott fiatalok körében? A szociális érdekérvényesítő képességekre, így az együttműködési, a segítségi (proszociális), versengési és vezetési képességeire gyakorolt hatásáról a szociális cirkusznak már egy korábbi fejezetében (a szociális cirkusz elméleti megalapozottsága) is írtam . (3.3.1) Jeleztem, hogy a szociális cirkusz a szakirodalom szerint a legfőbb hatását a vizsgálatban szereplő képességek közül az *együttműködés* területén célozza meg és fejt ki. Az interjúk elemzése során a válaszadók minden csoportjától (foglalkozásvezetők, fiatalok, munkatársak) ugyanezt az eredményt kaptam. A válaszokban a foglalkozások céljai között is az együttműködés képességének a fejlesztése fogalmazódik meg, mint az egyik legfontosabb fejlesztendő képesség..

*„Kiemelt célunk a páros illetve csoportos trükkök, előadások népszerűsítése, előnyben részesítése. ....látják, hogy mennyivel izgalmasabb előadásokat lehet alkotni együtt többen, akkor is, ha nem könnyű a közös gyakorlás. Közös gyakorlás során, nem csak önmagukkal kell megbirkózniuk és magukkal türelmesnek lenniük, hanem még a másikkal is. Ez embert próbáló*

*feladat egy olyan helyzetben, ahol megszokták, hogy mindent a legkisebb erőfeszítéssel szeretnének megoldani, de ugyanakkor ott van az előadás, a cél a szemük előtt”(munkatárs)*

*„Együttműködés pedig elengedhetetlen és küzdenek vele, de minden alkalommal újra és újra belefognak.”(foglalkozásvezető)*

Ez utóbbi idézetben nem csak az együttműködés fogalmazódik meg mint cél és gyakorlati tapasztalat, hanem a kitartás fejlődése is.

*„Kezdik érteni, hogy ez nem egymással való versengés, hanem mindenki a saját szintjén kell, hogy előre haladjon, nem is méricskélik már egymást ebből a szempontból, hanem tudják értékelni a foglalkozások végén való bemutatónál egymás előadásait, teljesen különálló lényekként kezelve önmaguktól.”(munkatárs)*

*„Közösségi szinten az együttműködés erősítése, egymás támogatása, a közösség erejére való támaszkodás a versengéssel szemben.” (foglalkozásvezető)*

Az utóbbi idézetben az együttműködés és a segítség (proszocialitás) támogatása, a közösségre való támaszkodás a versengés ellentétéként jelenik meg. A foglalkozásvezetőktől kapott válaszokból azt szűrtem le, hogy ők nem szívesen támogatják a versengést. Úgy értékelik, ez a mai társadalomban túlzottan előtérbe került, ami nem tesz jót a fiataloknak (sem).

Természetesen egy bizonyos mértékű versengési vágy minden fiatalban benne van, viszont a válaszadók szerint az iskola és a sportok többsége viszont túl nagy teret enged a versenyszellemnek, ami tapasztalataik szerint nemegyszer versengési kényszerbe csap át. Ebben a teljesítménykényszerben azt látják, hogy a fiatalok folyamatosan frusztrálódnak, és nehezebben sajátítják el az együttműködés és a szolidaritás képességét. Ezek a vélemények valamelyest ellentmondanak a versengési képességek szakirodalmi részében megfogalmazott állításoknak, miszerint a versengés és az együttműködés nem zárják ki egymást, létezhetnek párhuzamosan is, így egy tanuló bizonyos helyzetekben lehet versengő, más alkalmakkor, amikor a helyzet úgy kívánja, ugyanaz a tanuló kiválóan együttműködhet a kényszeres versengést, így igyekeznek visszaszorítani. Korábban a *versengési képesség* leírásánál Nagy József (1998) alapján jeleztem, hogy az embernél - szemben az állatvilággal - a versengésnél a

genetikai szabályozottság hiánya miatt (tulajdonképpen a „bármit lehet a cél érdekében” elve lép életbe, ami nemegyszer antiszociális viselkedéshez vezet. Ez a megállapítás összecseng foglalkozásvezetők által vallottakkal, nyilván ebbéli tapasztalatik miatt is kerülnek ezeket a helyzeteket, hiszen ezek a fiatalok - nem kielégítő szocializációjuk miatt - sokszorosan veszélyeztetettek.

Azt tapasztaltam, és egy munkatárs is ezt nyilatkozta, hogy ugyan a cirkuszi foglalkozásokon a technikai gyakorlásban, vagy a foglalkozások végén a rövid előadásokban kevésbé, vagy szinte egyáltalán nem jelenik meg a versengés, a bevezető játékokban viszont többször tetten érhető. Mivel a játékok mindig előre meghatározott, konkrét szabályok mentén haladnak, a fiataloknál pedig az együttműködés igen nagy hangsúlyt kap, feltételezhetően, ha nem is direkt módon, de fejlődik a versengési képességük. A versengés egyik legfőbb elsajátítandó tényezője a szabályozottság, melyet a szocializációs folyamatokban tanulhatunk meg. Az említett eset, amikor egy bemelegítő csoportos feladatban a fiataloknál számít, hogy az adott játékot időre, vagy minél ügyesebben, gyorsabban oldják meg (egymáshoz képest is!) előre lefektetett szabályok alapján, rendszeres gyakorlás jó mintáját adja. Véleményem szerint hosszabb távon a cél az lenne, - még ha a versengést nyíltan nem is támogatja egy közösség -, hogy a fiatalok ezekben a folyamatokban a lojális, vagy még inkább a proszociális versengési képességet sajátítsák el, amikor a felek kölcsönösen ismert, elfogadott szabályt és az esélyességet külső kontroll nélkül is szigorúan betartják. (Nagy, 1998) Meglátásom az, hogy mai világunkban, társadalmunkban a versengési képesség elsajátítása létfontosságú.

Visszatérve az *együttműködési képességre* és az ahhoz szorosan kapcsolódó *proszociális képességek fejlődésére/fejlesztésére*, nézzük meg a gyakorlatban. A szociális cirkuszi foglalkozások menete általánosságban a következő: bemelegítő, ráhangolódást segítő játékok a foglalkozás elején, ezután következik a különböző eszközökön való gyakorlás (diabolo, labda, virágbot, poi, tányér), amit általában minimum két csoportra osztva forgó rendszerben oldanak meg. A foglalkozások végén pedig egyéni és csoportos bemutatókat tartanak és néznek meg közösen, ki-ki bemutatja az aznapi munkáját.

*„Minden óra végén bemutatót tartunk a többieknek, ami (főleg kisgyerekeknél) azért működik jól, mert a figyelemért cserébe hajlandóak egymásra is figyelni, ami nagyon értékes lecke. „ (foglalkozásvezető)*

A bemutatót sokszor színesítik azzal, hogy a foglalkozásvezetők az aktuális feladatokat valamilyen téma köré szövik (például: farsang, halloween), vagy a foglalkozásvégi előadásokat előre instruálják, például megadják, hogy egyéni, páros, vagy nagyobb csoportos előadásokat szeretnének látni a foglalkozás végén. A fiatalok nagyon élvezik ezeket a feladatokat, megfigyeléseim szerint – még ha időnként nehézséget is okoz –, a csoportos készülést is.

*„Az eszközök fixek, de a munkamódszer nagyon rugalmas, van hogy több a drámajáték van hogy több a bemelegítő feladat (reflektálva arra hogy épp hogy van a csoport, mit kell fejleszteni), van hogy csak szabad zsonglőrködés van hogy mindenki felszabaduljon kicsit és tomboljon, van hogy beszélgetni kell odafigyelve és van hogy viccelődni. Hétről-hétre más, és ezek kombinációját látom hatékonyak és azt hogy nagyon figyelünk a gyerekekre, beszélünk róluk kívül mi van.”* (foglalkozásvezető)

A gyakorlottabbaknál pillanatok alatt beindul egy jól begyakorolt mechanizmus. Már a csoport kijelölésnél, vagy választásnál is látszik, hogy nem tétre megy, elfogadóak társaikkal, mivel a fiatalok pontosan tudják, hogy a csoportok összetétele nem állandó, hétről-hétre, vagy akár még egy foglalkozáson belül is változik. Ez a szervezési kultúra véleményem szerint a fiatalok rugalmasságát is nagyon jól segíti. Ha némi vita után is, de viszonylag gyorsan felosztják a szerepeket, vagy jelölve, vagy ha jelöletlenül is, de mindig vannak hangadók (vezetők), akik idővel átveszik az irányítást, ezt a többiek tiszteletben is tartják, amíg nem érzik túlzottnak a beavatkozását. A munkafolyamatban folyamatosan biztatják és figyelmeztetik egymást az idő múlására is. Tudják, hogy a feladatot egy bizonyos idő alatt kell elvégezniük, különben nem áll össze az „előadás” a házi bemutatóra. Úgy látom, viszonylag jól ismerik és elismerik egymás képességeit az eszközök használatában, mi több, ha vannak olyan résztvevők az „ideiglenes társulatukban”, akik nem jeleskednek még egyik eszköz használatában sem, neki is tudnak feladatot osztani. Alap szabály a szociális cirkuszi foglalkozáson, hogy senki sem maradhat feladat nélkül. Aki nem tud, vagy akar eszközzel fellépni, énekel, táncol, konferál, hanghatásokat ad, vagy bármilyen egyéb feladatot lát el. Ez a működés nagymértékben növeli az összetartozás érzését a fiatalokban. Ez ugyanígy történik, amikor egy nagyobb, házon kívüli produkcióra készülnek, azzal a különbséggel, hogy ilyenkor a foglalkozásvezetők jobban instruálnak, hogy valóban egy színpadra állítható alkotás szülessen. A fiatalok nyilván ezekből a mintákból sajátítják el az együttműködés és a vezetés formáit. E tapasztalatok alapján rendezik a kisebb, önállóan, gyakorlati jelleggel működő csoportjaikat is, az idő múlásával



egyre jobb hatékonysággal. Tehát az együttműködési képesség fejlődése egyértelműen azonosítható a fiataloknál a foglalkozásvezetők és a munkatársak szerint is. A saját munkámban is erre a következtetésre jutottam. Lehetőségem van más, például iskolai, vagy szabadidős helyzetekben is megfigyelni ezeket a fiatalokat. Azt tapasztalom, hogy a szociális cirkuszi foglalkozásokon részt vevő fiatalok az iskolai feladatokban, kortársaikhoz mérve sokkal szívesebben és jobban működnek együtt, legyen szó páros munkáról vagy nagyobb csoportokban végzett feladatokról. Szívesen és önként vállalkoznak bármilyen szerepre, és a feladatokban folyamatosan segítik társaikat is. Számukra ez természetes. Az együttműködési és a proszociális képességek területén „jól működő” fiatalok, még ha egyéb képességeik (a tanulásban) az átlaghoz képest elmaradnak, is sokkal sikeresebbek, kiegyensúlyozottabbak e képességek birtokában. A szakirodalmi forrásokkal egybeeső véleményem, tapasztalataim szerint az együttműködési és a proszociális képességek fejlesztése sok más területre is kihat, így például a válaszul kapott reakciók alapján az önértékelés, önbecsülés, önismeret, empátia fejlődésére is.

Foglalkozásvezető és munkatárs válaszadóim is ezen értékek fontosságában gondolkoznak, amikor a szociális cirkusz jótékony hatásairól, a foglalkozások céljairól nyilatkoznak.

*„Szerintem a sikerélmény, a nyitottság az új dolgok iránt, a bizalom magukban, bizalom a felnőttek felé, új képességek megszerzése felé, együttműködés, figyelem önmaguk, mások felé, mind mind alapvető képességek az életben való helytállás szempontjából.” (munkatárs)*

*„Közösségi élmény, tanulási élmény, a világ megismerése.*

*Célunk egy olyan együttműködő, megtartó, egymást támogató cirkuszi közösség létrehozása, ami mintául szolgálhat más emberi kapcsolatoknak is.” (foglalkozásvezető)*

*„.....hogyan fejlődjenek a szociális képességeik, hangsúlyt fektetünk a kommunikációs készségek és a kooperáció fejlesztésére, egymás tiszteletben tartására, a kreativitás kibontakoztatására a közös alkotáson keresztül, amikor kis számokat adnak elő vagy egy nagyobb előadásra készülünk.” (foglalkozásvezető)*

Az előadások hatásaira és az azt megelőző munkafolyamatra is szeretnék röviden kitérni, hiszen ez igazán nagyfokú együttműködési és proszociális képességeket fejleszt és feltételez minden résztvevő részéről, valamint a vezetési képességek is szerepet játszanak. Az elmúlt években a

fiatalok több budapesti és vidéki helyszínen is felléptek a nagyközönség előtt. Egy-egy ilyen nagyobb volumenű előadás és annak előkészítése, gyakorlása igen komoly feladat elé állítja mind a foglalkozásvezetőket, mind a fiatalokat. Komoly, felelősségteljes csapatmunka ez, mely igazán összekovácsolja a csapatot és a fiataloknak óriási élmény. Az előadások megéléséből és visszajelzéseiből életre szóló élményeket, tapasztalatokat szereznek, fejlődik önismeretük. Megtapasztalják, hogy a kitűzött célokért érdemes küzdeni, kitartani, együttműködni.

*„Az előadás általában nagyon megerősíti az elkötelezettségét a gyerekeknek amellet hogy ők cirkuszosok ez az identitáselem erősödik, ami nagyon jó, ha ki tudunk alakítani egy ehhez társuló értékrendet, énképet, ami vonzó. Az önbizalom is nagyot tud ugrani az előadás által és az önreflexió is. Elgondolkodni azon, hogy hogyan látnak engem kívülről, ki vagyok, mit képviselek a világban.”*(foglalkozásvezető)

*„szupet egyepken le irhatalann nagyon jo, jah hat az hogy a.legjobat mutasam es hogy ne roncsam el”* (fiatal)

*„örülnek, hogy ilyen a tehetségünk, ez nagyon jó érzés, otthon is nagyon örülnek és büszkék rám, de máshol ritkán van ilyen jó érzésem, az Inspirálba most megyek negyedjére.”*(fiatal)

*„figyelünk egymásra, én már megszoktam, nem annyira izgulok, inkább arra koncentrálok, amit csinálok.....szerintem jó érzés a X (foglalkozásvezető)-nak , hogy ők tanítanak minket, mert ők is tanulnak tőlünk, a X (munkatárs) tőlem tanulja a négylabdát, nagyon jóó, az jó benne, hogy amit Ő nem tud, én segítek rajta, ő is örül neki, minden felnőttről örülne neki”* (fiatal)

*„Azt látom hogy ez számukra nagy kihívás, sokszor izgulnak de emellet meg hatalmas sikerélmény, előre lépés. Szerintem jót tesz nekik hogy más, pozitív szerepbe kerülnek, ahol kitűnnek azzal hogy ők valamit tudnak, valamiben egyéniek.”* (foglalkozásvezető)

*„A legnagyobb sikerek az előadások sikerei, pláne ha minél messzebb zajlanak ezek, egy táborban vidéken vagy egy fesztiválon, vagy külföldön. Ekkor tudatosul leglátványosabban az, hogy az hogy itt lehetek, az az én sikerem, én értem el a sok energiával, amit belefektettem, hogy mindig eljártam a foglalkozásokra, meg sokat gyakoroltam.”* (foglalkozásvezető)

A *vezetési képességről*, annak fejlődéséről/fejlesztéséről már korábban is szoltam a szociális cirkuszi foglalkozások lefolyásának menetében. A vezetési képességről szóló szakirodalmi részben már megállapításra került, hogy a mindennapi életben általában egy személy mindkét szerepben helyt kell, hogy álljon, mivel például a munkahelyén vezető beosztásban dolgozik, de lehetséges, hogy egy másik csoportos eseményen a vezetett szerepében, annak képességeivel kell működnie. A szociális cirkuszi foglalkozásokon mindkét szerepben „kipróbálhatják” magukat a fiatalok. Hiszen a foglalkozásvezetők, még ha törekednek is sok szempontból a partneri viszonyra a fiatalokkal, akkor is ők szabják a feltételeket, a határokat, irányítják egy-egy feladat elvégzését, vagy egy fellépésre készülési menetében ők állítják fel a fontossági sorrendet a munkafolyamatban. A fiataloknak alkalmazkodniuk kell ezekhez a szabályokhoz és szempontrendszerhez és tapasztalatom szerint ezzel hosszabb távon nem is szokott komolyabb probléma lenni. Pontosán tudja mindenki, hogy kinek hol a helye a folyamatokban. Megfigyeléseim alapján és a fiatalok válaszadásából is azt szűrtem le, hogy tisztelik, szeretik és felnéznek a foglalkozásvezetőkre, tökéletesen elfogadják őket, mint domináns személy a csoportban. Ehhez a foglalkozásvezetők személyiségén túl, az is nagymértékben hozzájárul, hogy a foglalkozásvezetők tárházában van a számukra vágyott technikai tudás, melyet általuk tudnak elsajátítani. Tapasztalataim azt mutatják, hogy a fiatalok sokkal nehezebben fogadnak el például egy iskolai tekintélyszemélyt, akiben nem találnak semmi „érdekeset”, pusztán csak azt látják, hogy ő egy tanár, vagy bármilyen egyéb felnőtt, akit tisztelniük kell. Ez fontos tanulság lehet nekünk, pedagógusoknak is.

A vezetési képességük fejlesztésére a másik oldalról is lehetőségük nyílik a fiataloknak, hiszen az ad hoc módon, vagy irányítottan alakuló/alakított csoportokon belül a szociális cirkuszi foglalkozásokon, hamar kiemelkedik egy vezető személyiség, aki mint az a szakirodalomban is leírták, sokszor a leghangosabb egyén. A vezetők kiválasztásánál, kiválasztódásánál tapasztalataim szerint szerepet játszik a kor és a technikai tudás, amire a társak felnéznek. A foglalkozásokon a megkérdezettek válasza alapján a foglalkozásvezetők tekintettel vannak a diákok általános és aktuális nehézségeire is, ez ötvöződik a segítő magatartással, a demokratikus vezetési modell kiegészül a segítő (proszociális) magatartással. Tehát a fiatalok mintaként a demokratikus proszociális vezetést kapják, melyet megfigyeléseim szerint a kisebb csoportok alakításánál is leképeznek. Ebben a vezetési formában a szolidaritás, azaz a kölcsönös segítségvállalás is nagy hangsúlyt kap.(Nagy, 1998)

*„Módszerem a játszótárs szerepében megérkezni a csoportba, mint valaki, aki szeret játszani és bizonyos játékokban gyakorlottabb, ezért azokat megtanítja a kevésbé gyakorlott résztvevőknek. A játék élménye esszenciális. Fontos törekedni, a minél kevésbé hierarchikus és minél dialógikusabb csoportvezetésre. Sok fiatal még sosem találkozott a helyzettel, hogy valaki komolyan kikérte valamiben a véleményét, és ezért nem tud véleményt alkotni, ha ez mégis megtörténik. Mi efelé próbálunk lassan menni, apró, súlytalan lépésekben.”*  
(foglalkozásvezető)

Ahogy ügyesednek a kitartoan járó fiatalok (főként a korosztályban nagyobbak) már plusz feladatok is várnak rájuk. A foglalkozásvezetők felkérnek időnként közülük néhány fiatalt, hogy segítsenek tanítani a még kevésbé gyakorlottakat. Egy ilyen helyzetben a már valamilyen mértékben elsajátított vezetési képességeiket már „élesben” gyakorolhatják.

*„Aztán pedig, amikor már ügyesen játszanak a zsonglőreszközökkel, szeretjük bevonni őket, más gyerekek tanításába, ami egy felelősség, egy emelt státusz, és egy kihívás, ahol a másakra kell figyelned. Ez érdekes tapasztalat szokott lenni, először könnyűnek gondolják, aztán rájönnek, hogy milyen nehéz, de végig segítséget és empátiát tanulnak.”* (foglalkozásvezető)

### **5.7.2.3. Kitekintés**

A szociális képességek fejlődésének/fejlesztésének témaköréből egy kis kitekintéssel szeretném zárni az interjúk elemzését. Nagyon sok olyan információ is eljutott hozzám az interjúk felvétele során, mely nem kifejezetten a szociális képességek témakörével kapcsolatos és e dolgozat keretein belül nem is feldolgozható, viszont néhány idézetet szeretnék kiemelni az elhangzottakból, hogy ezzel is láthatóvá váljék mennyi sok érték és fejlődési lehetőség rejlik még a szociális cirkuszban. Igyekeztem megragadni azokat a mondatokat, melyek talán legjobban kifejezik, mit is jelent ez az egész program a fiataljaink számára, miben érzik ők leginkább jótékony hatását.

*„bátrabb lettem....igen, őő. mondjuk bátrabban odamegyek lányokhoz, jobban kommunikálok, nyitottabb vagyok mindenkivel, átgondolom a dolgokat, meg mostanában sokat olvasok, régen soha... egy motivációs előadó könyvét olvasom.. a jóra nyílt a szemem...kikkel szeretnék majd*

*foglalkozni? elsőnek is X (foglalkozásvezető) –vel szeretnék együtt, utána egyedül megpróbálom, hogy csoportot vezetni, taníttatni őket...roma gyerekekkel, hátrányosokkal szeretnék foglalkozni” (fiatal)*

*„az még egy fontos dolog hogy mindig szorgalmasnak kel leni mindig az legyen a cél hogy majd ecer mindenki elérni az almat és hogy soha ne agyak fel és a csapat tarsait támogatása” (fiatal)*

*„hát, hogy rájöttem arra, hogy ha keményen dolgozunk valamiért, azt el tudjuk érni, rájöttem arra, hogy nagyon fontos, hogy kikkel vagyunk körbe véve, és a tanulás is nagyon fontos, rajtam elég nagy változást tett ez az egész” (fiatal)*

*„másoknak is azt mondanám, hogy jöjjenek le, ők is legyenek ilyen tehetségesek. Honnan való ez a tehetség? honnan jön? A szívemből” (fiatal)*

## 6. Összefoglalás

Dolgozatomban egyrészt a szociális cirkusz bemutatását tűztem ki célul, valamint vizsgálatomban a szociális cirkusz - mint módszer - szociális képességekre, azon belül is az érdekérvényesítő képességekre gyakorolt hatását igyekeztem feltérképezni, a pesterzsébeti Pince Ifjúsági Klubban folyó szociális cirkuszi foglalkozásokon résztvevő, tanulásban akadályozott fiatalok körében.

Munkámat egy rövid szakirodalmi ismertetővel kezdtem, ahol érintettem a szociális kompetencia fogalmi rendszerét, annak a Nemzeti alaptantervben való megjelenését. Felvázoltam Nagy József munkássága alapján a szociális képességek alapfogalmait és részletesen írtam a szociális érdekérvényesítő képességekről. Szakirodalmi ismereteim alapján bemutattam a *prosocialitás*, az *együttműködési képesség*, a *versengési képesség* és a *vezetési képesség* főbb jellemzőit. Ezeknek alapos megismerése elengedhetetlen volt vizsgálatom szempontjából is, hiszen kutatásom során ezekkel a fogalmakkal dolgoztam.

Dolgozatom következő részében a szociális cirkusz bemutatására tettem kísérletet, nemzetközi és hazai szakirodalmak, tapasztalataim és a vizsgálatomhoz készült interjúk során kapott információkra alapozva. Mivel a szociális cirkusz fogalma Magyarországon még kevésbé ismert, figyelembe véve a szakdolgozat adta terjedelmi lehetőségeket, igyekeztem minél átfogóbb képet nyújtani erről a témáról, ezzel hozzájárulni egyfajta tudásbővítéshez is. Ismertetőmben kitértem a szociális cirkusz történetére, hagyományaira, elméleti megközelítéseire és a gyakorlatból is hoztam példákat. A szociális cirkusz számos célja és az elméleti-gyakorlati síkon is megjelenő egyéni csoportos és társadalmi hatások mellett, a szociális érdekérvényesítő képességek fejlődésében/fejlesztésében játszott szerepe már itt is jól kitapintható.

Kutatási beszámolómat kutatási céljaim és a szociális cirkusz hazai tevékenységének bemutatásával kezdtem, ezen belül pedig a pesterzsébeti Pince Ifjúsági Klub munkásságáról is részletesen beszámoltam, hiszen ez egyben kutatásom helyszíne. A Magyar Zsonglőr Egyesület munkatársai heti rendszerességgel tartanak itt szociális cirkuszi foglalkozásokat a kerületben élő és tanuló fiatalok részére, közöttük az általam vizsgált, tanulásban akadályozott fiatalok is ennek a szociális cirkuszi csoportnak jeles tagjai. A kutatási beszámólót vizsgálatom körülményeinek, és a használt kutatási módszerek bemutatásával folytattam. Kutatásomat egyrészt a megfigyelésre, tapasztalataimra alapoztam, valamint egy saját összeállítású interjút

készítettem, melyet összesen 11 személlyel vettem fel. Közülük hatan a Pince Ifjúsági Klub szociális cirkuszi foglalkozására rendszeresen járó, tanulásban akadályozott fiatalok, hárman a Magyar Zsonglőr Egyesület által delegált foglalkozásvezetők, egy további alanyom a Pince Ifjúsági Klub jelenlegi, egy pedig a hely korábbi munkatársa. Mint azt már korábban kifejtettem három féle interjúcsomagot állítottam, össze, az interjúkra a felkértek nagyon szívesen vállalkoztak. Az interjúalanyok örömmel és lelkesedéssel, idejüket sem kímélve válaszoltak kérdéseimre, így az érdekérvényesítő képességek tekintetében és szélesebb értelmezésben is hasznos és kielégítő mennyiségű és minőségű információhoz jutottam. Kérdéseimet szándékosan nem csak a szociális képességekre vonatkozó témára korlátoztam, mert szerettem volna egy tágabb összképet kapni – szakmai és személyes véleményeket is- a szociális cirkusztól minden résztvevő tekintetében.

Első kutatási kérdésem, arra vonatkozott, hogy mi motiválja a fiatalokat, hogy a szociális cirkuszi foglalkozásokon rendszeresen részt vegyenek. Több tényező volt azonosítható, a jó társaság, az eszközök, a fellépések, az utazások, és ami kiemelkedett ezek közül az a foglalkozásvezetők pozitív személyisége, azon belül is kedvességük, ami a fiatalokat leginkább „megfogja”, motiválja.

Az interjúban kapott válaszok és saját tapasztalataim, megfigyeléseim alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a szociális cirkuszi foglalkozásoknak jelentős hatása feltételezhető a szociális érdekérvényesítő képességek fejlesztésében (erre vonatkozott 2. és 3. kutatási kérdésem). Azonban a négy érdekérvényesítő területet differenciáltan is látnunk kell. A szociális cirkusz fejlesztő hatását legfőképpen az együttműködési képesség szempontjából látom meghatározónak, az adott csoporton belül, mely természetesen nem vetíthető ki a teljes tanulásban akadályozott populációra. Az együttműködési képesség fejlesztése megjeleink a nemzetközi és hazai szakirodalmakban, mint cél, a külföldi és hazai terepeken, így kutatási helyszínemen, a Pince Ifjúsági Klub szociális cirkuszi foglalkozásain pedig a gyakorlati megvalósulása is jól látható. A foglalkozásvezetők, a munkatársak és a fiatal résztvevők véleménye alapján is az együttműködési képesség fejlődést tudom kiemelni, mint legfőképpen megvalósuló folyamatot. Ebben látják mind a felnőttek, mind a fiatalok a legnagyobb, kézzel fogható fejlődést.

Az együttműködési képességhez szorosan kapcsolódik a proszocialitás fejlődése, hiszen a segítő viselkedés a jó csoportmunkának, a foglalkozásoknak, egy-egy fellépésre készülésnek elengedhetetlen része. A fiatalok számára a foglalkozásvezetők viselkedése a segítő viselkedés

mintáját adja, melynek elsajátítására motiválják is őket. A fiataloknál megjelenő proszociális magatartást tudatosan dicsérik, pozitívan megerősítik és ezt a fiatalok beszámolóik alapján is pontosan jól érzékelik. A proszociális magatartás elvárt és nagyra értékelt viselkedés a csoportban, így természetesen a tanulásban akadályozott fiatalok szempontjából is. Saját tapasztalataimból is arra a következtetésre jutottam, hogy más, a foglalkozáson kívüli helyzetekben – az iskolában, vagy egyéb szabadidős tevékenységek során- a szociális cirkuszi foglalkozásokra rendszeresen járó tanulásban akadályozott fiataloknál kortársaikhoz képest is kimagasló és folyamatos a fejlődés, az együttműködés és a proszociális képesség területén egyaránt.

A vezetési képességek területén szintén kézzel fogható a fejlődés folyamata. A szociális cirkuszi foglalkozásokon a vezetési képességek elsajátítására és gyakorlására a fiataloknak több szinten is lehetőségük van, bár a szociális cirkuszi módszertannak ez nem kiemelt része. Egyrészt a foglalkozásvezetők részéről az „áhitott” demokratikus proszociális viselkedés mintáját kapják, a fiatalok általuk is megismerhetik és elsajátíthatják a demokratikus vezetés szabályait, lehetőségeit, valamint amikor a foglalkozásokon maguk alakítanak csoportokat, vagy egy fellépésre készülnek, akkor ezek gyakorlására maguknak is lehetőségük nyílik, ellenőrzött keretek között. A foglalkozásvezetőktől erről is kapnak a folyamatban a helyes és működőképes magatartásokra pozitív megerősítést.

A versengési képesség fejlesztése elméleti és gyakorlati szinten sem tartozik a szociális cirkuszi foglalkozások céljai, feladatai közé. A foglalkozásvezetők válaszaiból azt szűrtem le, hogy nem támogatják a versengés semmilyen formáját, sőt, lehetőség szerint kerülnek az ilyen helyzeteket. Tapasztalataim azt mutatják, hogy ennek ellenére azért előfordulnak versenyhelyzetek, például néhány bemelegítő csoportjátékban, ahol a szabályokat is alaposan lefektetik, de ezek száma nem jelentős. Tehát a versengési képesség fejlesztése tekintetében a szociális cirkuszi foglalkozások hatása minimális, azonban azt látom, hogy ha mégis sor kerül egy-egy versengési képességet igénylő feladatra, akkor annak tudatos és jól konstruált szabályozottsága tetten érhető.

A vizsgálatomban kapott eredményeket úgy összegezném, hogy a szociális cirkusz mint módszer számos kedvező hatása mellett, a szociális érdekérvényesítő képességek közül, az együttműködési képesség, a proszocialitás és a vezetési képességek fejlődésének szempontjából tölt be kiemelkedő szerepet, ezeknél a képességeknél tapasztalható jelentős mértékű pozitív hatása, a vizsgált csoportba járó tanulásban akadályozott fiatalok körében. Nem



kimutatható a versengési képességre gyakorolt hatása a foglalkozásoknak, ha mégis megjelenik valamilyen mértékben, az sem tudatos beavatkozásnak tekinthető. A szociális cirkuszi foglalkozásokon a versengés nem támogatott tevékenység.

A kapott eredmények pozitívak, hasznosak és mindenképpen figyelemre méltóak, azonban nem általánosíthatók a teljes tanulásban akadályozott populációra, csupán a vizsgálatban részt vevő csoportra jellemzőek. A téma behatóbb megismeréséhez azt gondolom további vizsgálatok szükségesek. Ennek érdekében (is) szeretném a továbbiakban is nyomon követni a szociális cirkuszi tevékenységet, magam is részt venni ezekben a folyamatokban, pedagógiai módszereimbe méginkább beágyazni a szociális cirkuszi munkából elsajátított jógyakorlatokat. Szeretnék aktív közreműködője lenni, hogy minél több tanulásban akadályozott fiatal részesülhessen a szociális cirkusz adta élményekben, és hogy a módszer egyre hatékonyabban működjön a résztvevők szociális képességeinek fejlesztésében, sok más, a dolgozatban nem vizsgált képességek területén, valamint iskolai, közösségi, egyben társadalmi integrációjukban.

Azt gondolom, hogy nagy lehetőségek rejlenek még a szociális cirkuszi munkában, azonban mindenképpen szükséges lenne hatásainak bizonyítására átfogóbb tudományos vizsgálatok végzése, ezáltal nagyobb körre való kiterjesztése. A szociális képességek fejlesztésén túl, a szociális cirkusznak, mint módszernek számos jótékony hatása feltételezhető, a mozgásos készségektől, a tanulási nehézségeken át, egészen a társadalmi integrációig. Ezen hatások kutatása még sok értékes ismerettel szolgálhat a tudomány és ezáltal fiataljaink hatékonyabb fejlődésének/fejlesztésének szempontjából.

Bízom abban, hogy a szociális cirkuszi módszer szélesebb körben való megismeréséhez és alkalmazásához nekem is sikerül ezzel a dolgozattal hozzájárulnom.

## 7. Irodalomjegyzék

Bolton Reginald (2004): Why circus works?, Murdoch University, Perth

letöltve: [http://www.regbolton.org/images/pdf/Why\\_Circus\\_Works-Reg\\_Bolton-PhD.pdf](http://www.regbolton.org/images/pdf/Why_Circus_Works-Reg_Bolton-PhD.pdf)

Dancsó Tünde (2005) A szociális kompetencia megjelenése a Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési feladataiban, *Új Pedagógiai Szemle* 55. évf. 4. sz. 2005. április 45-52

letöltve: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00091/2005-04-ta-Dancso-Szocialis.html>

Fülöp Márta (2009): Az együttműködő és versengő állampolgár nevelése: osztálytermi megfigyelések, *Iskolakutúra* 2009/ 3-4. sz. 41-59. o.

letöltve: [http://real.mtak.hu/58124/1/9\\_EPA00011\\_iskolakultura\\_2009-3-42.pdf](http://real.mtak.hu/58124/1/9_EPA00011_iskolakultura_2009-3-42.pdf)

Kasik László (2006). Együttműködés és versengés. *Új Pedagógiai szemle*, 2006 február

letöltve: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00100/2006-02-ta-Kasik-Egyuttmukodes.html>

Kasik László (2008): A szociálisérdek- érvényesítő képességek működési jellemzői 4, 8, 11 és 17 éves korban, *Magyar Pedagógia*, 2008 108. évf. 2. sz. p. 149-193

letöltve: [http://www.magyarpedagogia.hu/document/Kasik\\_MP1082.pdf](http://www.magyarpedagogia.hu/document/Kasik_MP1082.pdf)

Lafortune, Michel & Bouchard, Annie (2011): *Community Workers Guide- how will circus lessons be life lessons*, *Foundation*, Circus de Soleil, Canada

letöltve: [http://holisticcircustherapy.com/ufiles/library/Social\\_Circus\\_Guide.pdf](http://holisticcircustherapy.com/ufiles/library/Social_Circus_Guide.pdf)

Nagy József (1996). *Nevelési kézikönyv*, Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged

Nagy József (1998). Az érdekérvényesítő szociális képességek rendszere és fejlesztése, *Iskolakultúra* 1998 1. sz.

letöltve: [http://real.mtak.hu/62006/1/EPA00011\\_iskolakultura\\_1998\\_01\\_034-047.pdf](http://real.mtak.hu/62006/1/EPA00011_iskolakultura_1998_01_034-047.pdf)

Nagy József (2002). *XXI. század és nevelés*, Osiris Kiadó, Budapest

Nagy József (2003). Szociális kompetencia és proszocialitás. In Zsolnai Anikó (szerk.): *Szociális kompetencia – társas viselkedés*, Gondolat Kiadó, Budapest, 120–136.

Németh Gáborné Doktor Andrea (2008): A szociális kompetencia fejlesztésének lehetőségei az iskolában, *Új pedagógiai szemle*, 58. évf. 1. sz. 23-24  
letöltve: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00120/2008-01-ta-Nemeth-Szocialis.html>

Nemzeti alaptanterv (2012) letöltve  
[http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk\\_nat\\_20121.pdf](http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf)

Pál Szabó Bendegúz (2013): *Szociális cirkusz az egészségért - ZirkuTopia munkája egy gyakorló zsonglórterapeuta szemével*, Magyar Zsonglőr Egyesület  
letöltve: <https://zsonglor.wixsite.com/mzse/oktatas-segedanyagok>

Smith, Eliot R. és Mackie, Diane M. (2001) *Szociálpszichológia* Osiris Kiadó, Budapest  
letöltve [http://www.magyarpedagogia.hu/document/2\\_Szabadi\\_MP1143.pdf](http://www.magyarpedagogia.hu/document/2_Szabadi_MP1143.pdf)

Szabadi Magdolna (2014) A szociális kompetencia elemeinek, fejlődésének és fejlesztésének feltérképezése zeneterápiás keretben, *Magyar pedagógia* 114. évf. 3. szám 149–188.

Szabó Ákosné és Szekeres Ágota (2013): *A szociális képességek fejlesztésének módszertana- digitális tananyag*  
letöltve: [http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/20090007\\_szocialis\\_kepessegek\\_fejlesztésenek\\_modszertana/adatok.html](http://www.tankonyvtar.hu/en/tartalom/tamop412A/20090007_szocialis_kepessegek_fejlesztésenek_modszertana/adatok.html)

Szabó Márton (2015): Cirkusszal nevelni, *Tani-tani online*  
letöltve: [http://www.tani-tani.info/a\\_szocialis\\_cirkusz\\_modszere](http://www.tani-tani.info/a_szocialis_cirkusz_modszere)

Szabó Márton (2017): Szociális cirkusz és újcirkusz, A szociális cirkusz hatásai, A kritikai cirkuszoktatás In: Gallyas Veronika és Szabó Márton (szerk.)(2017): *A szociális cirkuszi módszer és használati lehetőségei a közoktatásban*, Magyar Zsonglőr Egyesület  
letöltve: <https://zsonglor.wixsite.com/mzse/oktatas-segedanyagok>

Szabó Márton (d.n.): *A Cirkusz mindenkié*

letöltve: <https://acirkuszmindenkie.wordpress.com/>

Szabó Márton (d.n.): *Az inkluzív cirkusz-Zirkutopia*, Magyar Zsonglőr Egyesület

letöltve: <https://zsonglor.wixsite.com/mzse/oktatas-segedanyagok>

Sztárayné Kézdi Éva (2011): Kvalitatív módszerek In *Kutatásmódszertan és prezentációkészítés*, Károli Gáspár Református Egyetem

letöltve:

[http://igyk.pte.hu/files/tiny\\_mce/File/kari\\_projektek/informaciotudaservenyesules/tananyagok/1\\_alprojekt/KM/05\\_kutatasmodszertan5\\_kvalitativ\\_modszerek.pdf](http://igyk.pte.hu/files/tiny_mce/File/kari_projektek/informaciotudaservenyesules/tananyagok/1_alprojekt/KM/05_kutatasmodszertan5_kvalitativ_modszerek.pdf)

## 8. Mellékletek

### 8.1. Melléklet 1.

#### **Interjú kérdések a szociális cirkuszi oktatók számára**

1. Bemutatkozás, név, kor, foglalkozás, végzettség, munkahely, miért vagyunk most itt, ismertető szóban is
2. Mióta foglalkozik a szociális cirkuszi munkával, hogyan került kapcsolatba ezzel?
3. Mióta foglalkozik a pesterzsébeti Pince Ifjúsági Klubba járó fiatalokkal?
4. Milyen képzéseken vett részt a szociális cirkuszi módszer elsajátításával kapcsolatban?
5. Mi a véleménye, milyen szerepet foglal el a Klub életében a szociális cirkuszi foglalkozás?
6. Kik a célcsoportja a szociális cirkuszi foglalkozásoknak?
7. Hogyan fogalmazná meg röviden a pesterzsébeti Pince Ifjúsági Klubban folyó szociális cirkuszi foglalkozás céljait?
8. Milyen eszközöket használ, van-e egyéni kedvelt/preferált eszköz, vagy minden oktató minden eszközt használ?
9. Van-e olyan eszköz, amely kiemelkedik a többi közül hatékonyságában és miért? Van-e olyan eszköz, ami kevésbé használható az adott keretek között?
10. Milyen munkamódszereket használ elsősorban, mit lát a leghatékonyabbnak és miben látja annak hatékonyságát?
11. A fiatalok körében vannak-e kedvelt eszközök, munkaformák?
12. Hogyan látja egy-egy elkészült előadás, fellépés milyen hatást gyakorol a csoport tagjaira és a környezetükre?
13. Melyek a legnagyobb sikerek és kudarcok, melyeket megtapasztaltak?
14. Vannak-e speciális kihívások a tanulásban akadályozott fiatalok körére vonatkozóan, igényelnek-e más jellegű módszereket, eszközöket, mint a foglalkozásokra járó nem tanulásban akadályozott társaik?
15. Mely területek fejlesztése az elsődleges cél, a tapasztalata alapján ezek közül melyek valósulnak meg leginkább a tanulásban akadályozott fiatalok körében?
16. A szociális képességek fejlődésében/fejlesztésében (így pl.: versengés, vezetés, együttműködés, érdekérvényesítés, segítségnyújtás, kommunikáció, proszocialitás, önismeret területein) fejlesztésében mennyire látja hatékonynak a módszert, azon belül mely területeket emelné ki, miért, miben látja azok hatékonyságát?
17. Mit tart fontosnak, amit el tudna/szeretne mondani még a szociális cirkusztól, tervek, jövőkép?

## 8.2. Melléklet 2.

### **Interjú kérdések a szociális cirkuszi foglalkozásokon résztvevő fiatalok számára**

1. Bemutatkozás, név, kor, iskola, osztályfok, munkahely, miért vagyunk most itt, ismertető szóban is
2. Kikkel él együtt, milyenek a családi körülmények, szociális helyzet?
3. Mióta, milyen rendszerességgel vesz részt a szociális cirkuszi foglalkozásokon?
4. Miért jár a szociális cirkuszi foglalkozásokra, honnan jött az ötlet, miért döntött úgy, hogy az ismerkedés után továbbra is jár?
5. Milyen eszközökkel ismerkedett meg, melyekkel játszik a legszívesebben és miért? Melyikben érzi magát a legügyesebbnek, melyik eszköz használata jelent nehézséget és miért?
6. Milyen a kapcsolata a foglalkozást vezetőikkel, milyenek látja őket?
7. Milyen a kapcsolata a résztvevő társakkal, miért olyan amilyen, milyenek látja őket?
8. Hogyan látják a körülötte lévők (család, iskolatársak, tanárok, barátok) szerinte azt, hogy a szociális cirkuszi foglalkozásokon részt vesz, mi a véleményük erről, tapasztalta már ennek előnyét, vagy hátrányát?
9. Volt e már fellépésen, milyen érzés volt, mit jelentett ez neki, milyen érzés volt, mit jelentett a társaknak, foglalkozás vezetőiknek szerinte?
10. Volt e már szociális cirkuszi táborban, milyen volt, mi volt a legemlékezetesebb élmény, menne újra, miért?
11. Mi a legfontosabb számára a foglalkozásokban?
12. Van-e hatása a szociális cirkuszi foglalkozásoknak, az ott tanultaknak, tapasztaltaknak a foglalkozásokon kívüli életére (otthon, iskola, egészség, tanulmányi eredmények, baráti kapcsolatok, párkapcsolat, munkahely, kedélyállapot, tervek, látásmód), mi, hogyan, miért?
13. Mit tapasztal saját magán, mi az, amiben a szociális cirkuszi foglalkozásokon való részvétel óta változott?
14. Mit tart fontosnak, amit el tudna/szeretne mondani még a szociális cirkusról?

### 8.3. Melléklet 3.

#### **Interjú kérdések a Pince Ifjúsági Klub munkatársai számára**

1. Bemutatkozás, név, kor, foglalkozás, végzettség, munkahely, miért vagyunk most itt, ismertető szóban is
2. Mióta dolgozik a Pince Ifjúsági Klubban, milyen munkát lát el?
3. A Pince Ifjúsági Klubban tartott szociális cirkuszi foglalkozásoknak aktív vagy passzív részvevője általában?
4. Mi a véleménye, a Klubba járó fiatalok körében mennyire népszerű a szociális cirkuszi foglalkozás, miért?
5. Mit gondol, tapasztal, a szociális cirkuszi foglalkozások milyen hatással vannak az abban rendszeresen részt vevő fiatalokra, milyen képességeik fejlődnek ezáltal, kitérve a tanulásban akadályozott fiatalokra, amennyiben lát különbséget?
6. Lát-e fejlődést a foglalkozásokra járó fiatalok szociális képességeiben (így pl.: versengés, vezetés, együttműködés, érdekérvényesítés, segítségnyújtás, kommunikáció, proszocialitás, önismeret területein) melyeket emelné ki ezek közül (kitérve a csoport tagjai közül a tanulásban akadályozott fiatalokra, amennyiben itt egyéb tapasztalatok is vannak)?
7. Mit gondol a tanulásban akadályozott fiatalok a csoporton kívüli életben (iskola, család, munkahely, párkapcsolat) mennyire tudják hasznosítani az ott szerzett tudást, tapasztalatot, képességeket?
8. Mit tart fontosnak, amit el tudna/szeretne mondani még a szociális cirkuszról?

## 8.4. Melléklet 4.

### Beleegyező nyilatkozat

Név: .....

Születési hely, idő:.....

Kijelentem, hogy Fekete-Nyíri Éva Mária (ELTE-BGGYK MA hallgató) szakdolgozatával összefüggő kutatásában önként veszek részt. A kutatásról a megfelelő tájékoztatást megkaptam. Tudomásul veszem, hogy az interjúról hangfelvétel készül, valamint azt is, hogy a szakdolgozatban azonosításomra alkalmas adatok nem fognak szerepelni, személyes adataimat a szakdolgozó bizalmasan kezeli.

Budapest, 2018.....

.....

kutatásban résztvevő aláírása

.....

szülő aláírása